

İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN AKIL ANLAYIŞI

THE UNDERSTANDING OF REASON OF IBN AL-JAWZI

İBRAHİM BAYRAM

[Dr. Öğr. Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelâm ABD.
Faculty Member, PhD., Gaziosmanpaşa University Faculty of Theology, Department of Kalam
ibraram@mynet.com]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 08 Nisan/April 2018

Kabul Tarihi / Accepted: 31 Mayıs/May 2018

Yayın Tarihi / Published: 27 Haziran/June 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June

Yıl / Year: 2018 *Sayı - Issue:* 44 *Sayfa / Pages:* 69-108

Atıf/Cite as: Bayram, İbrahim. "İbnü'l-Cevzî'nin Akıl Anlayışı - The Understanding of Reason of Ibn al-Jawzi". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 44 (Haziran-June 2018): 69-108.

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuiFD>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

İbnü'l-Cevzî'nin Akıl Anlayışı

Öz: Kelam metoduna karşı çıkan Selefiyye'nin bir mensubu olmakla birlikte sonraki dönemde kısmen bu yöntemi benimsemiş kişiler arasında yer alan İbnü'l-Cevzî, diğer birtakım itikadi konuların yanında akıl meselesini de incelemiştir. Bu konuyu kimi zaman müstakil başlıklar altında kimi zaman ise farklı bir meselenin içeriğine bağlı olarak ele alan müellif, aklın mahiyeti, işlevi, değeri, nakil, hikmet ve taklid ile ilişkisi gibi konular hakkında görüş beyan etmiştir. Konuyla ilgili düşüncelerini kelamcı kimliğinin yanında bir ahlakçı hüviyeti ile de ortaya koyan müellif, aklın değerini fonksiyonu üzerinden açıklamış, onun tek başına bütün meseleleri çözüme kavuşturan bir kaynak olmayıp, kimi alanlarda nakle de ihtiyacı bulunduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte pek çok konuda akıl ve şariat birlikteliğine de atıf yaparak onların birbirlerini teyid ettiğini ortaya koymuştur. O, insanın ilahi emir ve fiillerdeki hikmeti çözdüğünde bunda derinleşmesini, kavrayamadığı hususlarda ise aklıyla hakîm olduğu bilgisine ulaştığı Allah'a teslimiyet göstermesi gerektiğini belirtmiştir. Fıkıh alanında hoş görmekle birlikte itikadi sahada sergilenen taklide karşı çıkmış, ancak bunun alternatifinin tamamen aklı önceleyen bir kelami sistem değil, sınırlarını bilen ve itidal üzere hareket eden bir akli düşünce olduğunu savunmuştur.

70 **Anahtar Sözcükler:** İbnü'l-Cevzî, Akıl, Nakil, Hikmet, Taklit, Selefiyye.

OMÜİFD

The Understanding of Reason of Ibn al-Jawzi

Abstract: Although Ibn Al-Jawzi was a member of Salafiyya, who opposed the theological method, was among the people who had adopted this method partially in the following period, has also examined the issue of reason, in addition to a number of other issues of belief. The author who examines this subject sometimes under the individual headings and sometimes under different topics depending on the content of the subject, has expressed his views on issues such as the nature of reason, its function, its value, its relation to the revelation, wisdom and taqleed. The author, who revealed his thoughts about the subject with an identity of moralist besides the identity of theologian, has explained the value of the reason through its function, and stated that it is not a source of solving all the problems by itself, and that it needs Sharia in some areas. At the same time, he has pointed out that they support each other by pointing out the unity of reason and shari'a in many matters. He has stated that when man realizes wisdom in divine commands and actions, he should deepen in it, when he can not comprehend it, he must submit to God, who has reached with reason the knowledge that he is wise. Although he tolerated in the fiqh area, has opposed the taqleed was exhibited in the field of belief, however, he has argued that the alternative is not a purely rational theological system, but a mental thought that knows its limits and acts in a way of sobriety.

Keywords: Ibn Al-Jawzi, Reason, Revelation, Wisdom, Taqleed, Salafiyya.

Giriş

İslam dünyasının yetiştirdiği önemli simalardan biri olan ve daha çok İbnü'l-Cevzî ismiyle tanınan Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed b. Ali Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî el-Kureşî et-Teymî¹, el-Bekrî el-Bağdâdî² (ö. 597/1201), 510 yılı civarında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini İbn Nâsır es-Selâmî'den yaptıktan sonra İbnü'l-Husayn, Kâdî Ebû Bekr el-Ensâri, Ebû Bekr el-Mezrefî, Ebu'l-Kâsım es-Semerkindî ve Saîd b. Ahmed gibi pek çok zevattan ders almıştır³. Hanbeli mezhebi üzerine fıkıh tahsili yapan⁴, hafız, müfessir, vâiz ve edîb kimliğine sahip olan müellif⁵, özellikle hadis ve vaaz alanında asrının imamı kabul edilmiştir⁶. İslami ilimlerin neredeyse bütün dallarında eserler verdiği gibi,⁷ tarih ve tıp gibi alanlarda da bu teliflerini devam ettirmiş, vaazlarıyla pek çok insanı camilerde ve ilim halkalarında toplamıştır. Gençliğinden ölümüne kadar zahidane bir hayat yaşayan müellif⁸, aralarında Talha b. Muzaffer es-Sa'lebî, İbnü'd-Dübeysî, İbnü'l-Katîf, İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî, Abdülâtîf el-Harrânî ve Muvaffakuddin İbn Kudâme gibi zevatın bulunduğu

¹ Şemseddin Muhammed ez-Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, inaye: Hassan Abdülmennan (Amman: Beytü'l-Efkari'd-Devliyye, 2004), 1: 1341.

² Ebü'l-Abbas Şemseddin İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yan ve enbâu ebnâi'z-zaman*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977), 3: 140; Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb, *ez-Zeyl ala Tabakati'l-Hanabile*, thk ve tlk. Abdurrahman b. Süleyman b. Muhammed el-Useymin (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 2005/1425), 2: 461.

³ İbn Receb, *ez-Zeyl ala Tabakati'l-Hanabile*, 2: 462-464; Ebû Muhammed Abdülazim b. Abdülkavi Münzirî, *et-Tekmile li-vefeyati'n-nekale*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1984), 1: 394.

⁴ Münzirî, *Tekmile*, 1: 394.

⁵ İbn Receb, *ez-Zeyl ala Tabakati'l-Hanabile*, 2: 461.

⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yan*, 3: 140.

⁷ Münzirî, *Tekmile*, I, 394; Ebü'l-Felah Abdülhay İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbari men zeheb*, thk. Abdülkadir Arnaut-Mahmûd Arnaut (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1406/1986), 6: 537; Yusuf Şevki Yavuz-Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20: 543.

⁸ İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6: 537-538.

değerli öğrenciler yetiştirmiş⁹, 597/1201 yılındaki vefatını takiben¹⁰ Ahmed b. Hanbel'in kabrinin yanına defnedilmiştir¹¹.

Kimi kaynaklarda üç yüz kırktan fazla irili ufaklı kitap telif ettiği belirtilen İbnü'l-Cevzî¹², tarih sahasında *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, tefsirde *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, hadiste *Mevzûât*, fıkhıta *Ahkâmü'n-nisâ* ve vaaz alanında *el-Müdhîş* gibi eserler kaleme almıştır. Diğer kimlikleri yanında kalamcı vasfına da haiz olan İbnü'l-Cevzî bu sahada *Def'u şübheti't-teşbîh*, *es-Sebât 'inde'l-memât*, *Tezkiretü üli'l-besâ'ir fi ma'rifeti'l-kebâir*, *Saydü'l-hâtır* ve *Telbîsü İblîs* gibi eserler telif etmiştir¹³.

Selefi bir çizgide yer alan İbnü'l-Cevzî¹⁴, kelami konuları izah ederken onları sade bir dille aktarması ve insanların anlamakta zorlanacağı teknik meseleleri uzun uzadıya yorumlamaktan uzak durması itibariyle¹⁵ bu anlayıştan örnekler sunmuş, bununla birlikte V/XI yüzyıldan sonra bu geleneğin önemli mensupları arasında gözlemlenen kelâm metodunu kısmen benimseme yaklaşımını takip etmesi nedeniyle çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Ebû Ya'la el-Ferrâ ile (ö. 458/1066) başlayıp onun öğrencisi Ebu'l-Vefâ İbn Akîl ile (ö. 513/1119) devam eden bu sürecin bir takipçisi olan¹⁶ İbnü'l-Cevzî'nin bu yaklaşımının izlerini kimi vecheleri itibariyle akıl konusunda getirdiği bazı izahlar üzerinden de okumak mümkündür. İtikadi meselelerde İbn Akîl'in düşüncesinden etkilenmiş, kimi fikirleriyle İbn Teymiyye (ö. 728/ 1328) gibi önemli bir şahsiyete de tesir

⁹ Yavuz-Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec", 20: 543.

¹⁰ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-nihaye fi tabakati'l-kurra*, nşr. Gotthelf Bergstraesser (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1437/2006), 1: 339.

¹¹ Münzirî, *Tekmile*, 1: 394.

¹² İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-zehab*, 6: 539.

¹³ Yavuz-Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec", 20: 545-549.

¹⁴ Yavuz-Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec", 20: 545.

¹⁵ Mehmet Kılıçarslan, *Zâdu'l-Mesîr Bağlamında İbnü'l-Cevzî'nin Tefsir Metodu* (Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2016), 166.

¹⁶ M. Sait Özervarlı, "Selefiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36: 400.

etmiş olan İbnü'l-Cevzî¹⁷, muhtelif eserlerinde farklı boyutlarıyla akıl meselesini ele almıştır. Onun bu konudaki görüşlerine geçmeden önce bağlı bulunduğu Selefi anlayışın meseleye yaklaşımını ortaya koymak yararlı olacaktır.

1. Selefiyye'nin Akıl Düşüncesi

İtikadi alanda Kur'an ve sünnetin lafzına bağlı kalıp tevili reddeden bir anlayışın temsilcisi olan Selefiyye¹⁸, akıl meselesi hakkında diğer temel itikadi fırkalar kadar fikir beyan etmeseler de, özellikle mezhebin sistemleşmesi aşamasında ve sonrasında bu meseleye dair görüş bildirmişlerdir. Bu ekolün en önemli simalarından biri olan Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), akılı; doğuştan mevcut olan bir garize (tabiat) olarak tarif etmiştir¹⁹. Bu mezhebin önemli âlimlerinden olan Ebû Ya'lâ el-Ferrâ ise akılı zaruri ilmin bir kısmı şeklinde tanımlamıştır²⁰. Ferrâ'nın öğrencisi Ebu'l-Vefâ İbn Akîl de farklı birtakım tarifler aktarmakla birlikte kelimelerin çoğunluğunun onu zaruri ilmin bir bölümü şeklinde tanımladığını söylemiş, kendisi de hocasına benzer şekilde onun ilimlerin bir kısmı olarak ortaya koymuştur²¹. Mezhebin sistemleşmesinde önemli bir yeri olan İbn Teymiyye ise akılı tek bir manada kullanmaktan ziyade onun farklı anlamlarda istimal edilebileceğini söylemiştir. Ahmed b. Hanbel'in tanımına katılır bir şekilde onu kişinin faydalı ve zararlı şeyleri bilmesini ve ilmine yönelip ikincisinden kaçınmasını temin edecek şekilde hareket etmesini sağlayan garize olarak tarif etmiş, gözde bulunan görme, dilde bulunan tatma kuvveti gibi onda da bu bilme kuvvesinin bulunduğunu belirtmiştir²². Aklın araz mı cevher mi olduğu konusunda da fikir beyan

¹⁷ Yavuz-Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec", 20: 545.

¹⁸ Özervarlı, "Selefiyye", 36: 399.

¹⁹ Ebü'l-Abbas Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, tertib: Abdurrahman Muhammed b. Kasım (Medine: Mücemmaü'l-Melik Fehd li-Tibaati'l-Mushafi'ş-Şerif, 1425/2004), 9: 287.

²⁰ İbnü'l-Ferra Muhammed b. Hüseyin Ebû Ya'la el-Ferrâ, *el-Udde fi usulî'l-fikh*, thk. Ahmed b. Ali Seyr Mübareki (Riyad: y.y., 1414/1993), 1: 83.

²¹ Ebü'l-Vefa Ali b. Akil b. Muhammed İbn Akîl, *el-Vazih fi usulî'l-fikh*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999), 1: 22, 25.

²² İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, 9: 287.

eden müteahhirûn Selefiyye, İbn Akîl aracılığıyla onun cevher olamaya-
cağına dair kanıtlar zikretmiş²³, bu tartışmaya katılan İbn Teymiyye de
aynı şekilde onun âkil olan kişide bulunan bir araz veya sıfat olduğunu
ileri sürmüştür²⁴.

Akıl-nakil ilişkisine dair de görüş bildiren Selefiyye, sarîh akıl-sahîh
nakil şeklinde yaptıkları bir takyiddenden sonra onların arasında bir muara-
za bulunmayacağını savunmuştur. Onlar bu konuda gerçekleşecek bir
çatışmanın muhaliyetine atıf yaparken, şayet arada bir çelişki gözükürse,
bunlardan biri veya her ikisinin fesadına yani ilkinin sarîh ikincisinin
sahîh olmayacağına hükmetmişler, böylece iddialarının arkasında dur-
muşlardır²⁵. Sarîh ve sahîh şeklinde sınırları çizilen bu iki alanda böyle
bir çatışma ihtimali olmadığını düşündükleri için bunlardan birinin diğere
rine takdimini kendilerine mesele edinmemişlerdir²⁶.

74 OMÜİFD İbnü'l-Cevzî'nin uzun uzadıya akılla arasındaki ilişkiyi incelediği
hikmet konusunda İbn Teymiyye, aralarında Hanbelîlerin de bulunduğu
büyük bir çoğunluğun Allah'ın fiil ve emirlerini bir hikmete göre işleyip
emrettiği görüşünü savunduklarını belirtmiş ve böylece Selefiyye mezhe-
binin meseleye yaklaşımını ortaya koymuştur²⁷. Mezhebin diğer bir
önemli temsilcisi olan İbnü'l-Kayyim de (ö. 751/1350) hikmetin varlığının
yücelik, eksikliğinin noksanlık bildirdiğini ifade ettikten sonra Allah'ın
eksikliklerden beri olması, akıl ve naklin de O'nun kemalat ile ittisafını
gerekli kılması itibari ile ilahi fiillerde hikmetin varlığını zorunlu addet-

²³ İbn Akîl, *el-Vazih*, 1: 22-23.

²⁴ İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, 9: 286.

²⁵ İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, 9: 279.

²⁶ Ebü'l-Abbas İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzi'l-akl ve'n-nakl*, thk. Muhammed Reşad Salim (Riyad: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1411/1991), 1: 155. (11 Cilt)

²⁷ Ebü'l-Abbas İbn Teymiyye, "Akvemü mâ kîl fi'l-meşîe ve'l-hikme ve'l-ğazâ ve'l-ğader ve't-ta'lîl ve butlânî'l-cebr ve't-ta'tîl", *Mecmûu'r-resâili'l-kübârâ li-İbn Teymiyye*, tlk. Muhammed Reşid Rızâ (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1392/1972), 5: 119.

miştir²⁸. Bir diğer Selefî âlim İbnü'l-Vezîr de (ö. 840/1436) Cenâb-ı Hakk'ın fiillerinin varlık sahasına çıkarken bunun hikmet üzerine gerçekleştirildiğini, ancak akılların O'nun bütün hikmetini keşfetmekten aciz kaldığını belirtmiştir²⁹.

2. İbnü'l-Cevzî'nin Akıl Anlayışı

Bilginin her çeşidine ilgi duyduğu anlaşılan İbnü'l-Cevzî'nin üzerinde fikir beyan ettiği konulardan birisi de akıl meselesi olmuştur. Kimi zaman sistemli bir şekilde kimi zaman muhtelif meseleler arasına serpiştirmek suretiyle akla dair görüşlerini ortaya koyan müellif, *Ahbâru'l-ezkiyâ* ve *Ahbârü'l-hamkâ* gibi doğrudan aklın müspet ve menfi surette pratik boyutunu temsil eden eserler de kaleme almıştır. Aynı zamanda oldukça ünlü bir vaiz olan müellif, kimi eserlerine bu üslubunu yansıttığı için akılla ilgili kimi görüşlerinde tekrara düşmüştür. Bu meseleyi klasik bir kelimacı hüviyetinde incelediği gibi, bir vaiz ve bir edip kimliği üzerinden de ele almış olan müellif, bu çerçevede aklın mahiyeti, fonksiyonu, değeri, onun nakil, hikmet ve taklit ile ilişkisi gibi konular hakkında fikrini beyan etmiştir.

2.1. Aklın Mahiyeti

Bu meselede özgün fikirler üretmekten ziyade nakilci bir anlayış benimseyen İbnü'l-Cevzî çok teknik detaylara girmeden kimi zaman sahibini bildirdiği kimi zaman bildirmediği bir kısım görüşler üzerinden konuyu ele alır. Akıl kelimesinin etimolojisini incelerken onun seyir halinde olan deveyi bundan geri durdurmak anlamındaki kullanımından anlaşıldığı üzere engellemek manasına geldiğini söyler³⁰. Aklın mahiyeti ve bulun-

²⁸ Ebû Abdullah Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şifâü'l-alîl fi mesâilil-kazâ ve'l-kader ve'l-hikme ve't-ta'lîl*, nşr. ve tsh. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs en-Na'sânî (Kahire: Matbaatü'l-Hüseyniyeti'l-Mısıriyye, 1323), 207.

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed İbnü'l-Vezîr, *İsârü'l-hak 'ale'l-halk fi reddi'l-hilâfât 'alâ mezâhibi'l-hak min usûli't-tevhîd* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1407/1987), 181.

³⁰ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-ezkiyâ*, inâye: Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1424/2003), 36.

duğu yer hakkında da bilgi veren müellif bu konuda pek çok ihtilafın olduğunu belirttiğinden³¹ ve birtakım tarifler yaptıktan sonra bir rivayet üzerinden Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Muhâsibî'nin (ö. 243/857) onu (insanda doğuştan bulunan) bir garize (tabiat) olarak tanımladıklarını belirtir. Bu tarifi detaylandırarak ondan, kendisiyle caiz ve müstahil olan şeylerin cevaziyeti ile muhaliyetini bildirecek ve işlerin sonunu fark ettirecek şekilde eşyanın idrakini sağlayan kalbe atılmış bir nurun maksud olduğunu söyler³². İbnü'l-Cevzî'nin kendisine ilgili akıl tarifini nisbet ettiği Muhâsibî onun mahiyetine dair açıklamalar yaptığı eserinde akli, müellifimizin belirttiği üzere Allah'ın insanların büyük çoğunluğuna va'zettiği bir garize olarak aktarmaktadır³³.

Aklın dört mana üzerinde müşterek bir şekilde kullanıldığını ifade eden İbnü'l-Cevzî, bunların ilkinin insanı hayvandan ayıran vasıf olarak kaydeder ve onunla insanın nazari ilimleri öğrenmeye, gizli sanat ve hünnerleri elde etmeye elverişli hale geldiğini kaydeder. İkincisini caizin cevaziyetini, muhalin muhaliyetini bilecek surette insan tab'ına yerleştirilmiş olan bilgi şeklinde aktarır. Üçüncüsünü tecrübeden elde edilmiş ilimler, dördüncüsünü ise kişiyi anlık lezzete çağırarak şehveti kontrol altında tutan tabii güç olarak kaydeder. İnsanda bulunan zaruri ilmi tanımlamak üzere kullanılan ikinci kısımdaki akıl dışında onunla ilgili ortaya konulan diğer üç hususta insanların birbirlerinden farklı olduğuna dikkat çeker³⁴. İbnü'l-Cevzî aklın dört ortak mana üzerinden kullanıldığı yönünde verdiği bilgiyi, her ne kadar üzerine birtakım ilaveler, itirazlar ve

³¹ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zemmu'l-hevâ*, thk. Halid Abdüllatif es-Seb'a el-Alemî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1418/1998), 23; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *et-Tibbu'r-rûhânî*, thk. Ebü Hacer Muhammed Saîd b. Besyuni Zağlul (Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, 1406/1986), 7.

³² İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-ekkiyâ*, 35; İbnü'l-Cevzî, *Zemmu'l-hevâ*, 23.

³³ Haris b. Esed el-Muhasibî, "Mâiyyetü'l-akl", *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'ân*, thk. Hüseyin Kuvvetli ([Beyrut:], Dâru'l-Fikr, 1391/1971), 201-202.

³⁴ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Minhâcu'l-kâsîdîn ve müfîdü's-sâdikîn*, thk. Kamil Muhammed el-Harrat (Dımaşk: Dâru't-Tevfik, 1431/2010), 1: 77-78; İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-ekkiyâ*, 35-36.

hazifler yapmış olsa da³⁵ temel olarak Gazzâlî'nin *İhyâ-u ulûmi'd-dîn* adlı çalışmasının muhtasarı olarak kaleme aldığı *Minhâcu'l-kâsîdîn* isimli eserinde dile getirdiği için bu hususta onun özgün olmadığına dikkat çekmek gerekir³⁶.

Bu kısımlara dair bazı açıklamalar da getiren İbnü'l-Cevzî, ilkinden maksud olan manayı, akli, kendisiyle nazari ilimlerin idrakine zemin hazırlanan tabiat (garize) şeklinde yaptığı tarif ile Muhâsibî'nin ortaya koyduğunu belirtir. İkinci kısmı izah ederken ise buradaki akıldan ikinin birden büyük olması ve bir şahsın aynı anda iki yerde bulunamaması gibi bilgilere kaynaklık eden garizenin dikkate alındığını söyler. Onu zaruri ilimlerin bir kısmı şeklinde tarif edenlerin de bu kısımdaki akli göz önünde bulundurarak bu tanımı yaptıklarını belirtir. Bu tip bilgilerin mevcut olması itibariyle aklın bu manada kullanımının doğru olduğunu, onu bir garize olarak görmeyen kimselerin yanlış olduğunu kaydeder. Üçüncü kısma dair ilave bir açıklama getirmeyen müellif dördüncü kısmı açıklarken ise bu manadaki akla sahip olan kişinin şehvete göre değil, işlerin akıbeti hakkında yaptığı tefekküre bağlı olarak kendisini kimi şeylerden uzak tuttuğu için âkil diye isimlendirilmeye hak kazandığını belirtir. İnsanı hayvandan ayıran temel hususun da bu bahsedilen özellik olduğunu ilave eder³⁷. Selefi kelimacılar Ebû Ya'la el-Ferrâ ile İbn Akîl, akli bu ikinci kısma göre tarif edip bu hususta bir tercihte bulunurken³⁸, İbnü'l-Cevzî bir kanaat bildirmeksizin sadece nakille yetinir.

Aklın ortak manaları üzerinden ortaya koyduğu bu dört boyut arasında mukayese de yapan İbnü'l-Cevzî, ilkinin asıl, ikincisinin ona en yakın tâbî (ferî), üçüncüsünün kendinden önceki bu iki kısma birden tâbî olan bir akıl konumunda bulunduğunu söyler. Bunu da üçüncü kısmı teşkil eden tecrübeden istifade edilmiş aklın ortaya çıkması için önce asıl

³⁵ Kamil Muhammed el-Harrat, "Mukaddime", *Minhâcu'l-kâsîdîn ve müfîdû's-sâdikîn*, thk. Kamil Muhammed el-Harrat (Dımaşk: Dâru't-Tevfîk, 1431/2010, 1: 8.

³⁶ Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *İhyâu ulumi'd-dîn* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1426/2005), 100-101.

³⁷ İbnü'l-Cevzî, *Minhâcu'l-kâsîdîn*, 1: 77-78.

³⁸ Ebû Ya'la el-Ferrâ, *el-Udde*, 1: 83; İbn Akîl, *el-Vazih*, 1: 25.

konumunda olan ilgili akıl tabiatının vücuduna, sonra da zaruri ilmin varlığına ihtiyaç duyması üzerinden izah eder. Dördüncüsünün ise aklın semeresi olup, bunun aklın gayesini teşkil ettiğini söyler. Aklın bu manaları ile kimi hadisler arasında bağlantı da kuran müellif, “Allah, akıldan daha değerli bir şey yaratmamıştır.³⁹” hadisinin ilk kısımdaki, “İnsanlar, çeşitli iyilikler yaparak Allah'a yaklaştıklarında sen de aklınla Allah'a yaklaş.⁴⁰” hadisinin ise son kısımdaki akla işaret ettiğini belirtir. Burada aklın tazammun ettiği bu ilimlerin sanki insan fıtratında tabii olarak bulunduğu gibi bir mana anlaşılıyorsa da, bunların ancak onları varlık alanına çıkaracak sebebe yapıldığı zaman zuhur ettiği hususunun unutulmaması gerektiğini söyler. Allah'ın insan fıtratına yerleştirdiği iman ve marifetullah tezahürünün insanların bunu açığa çıkarması hususunda göstereceği gayret ile ilintili olduğuna dikkat çekerek bu ikisi arasındaki benzerliğe işaret eder⁴¹. Böylece fıtratında sahip olduğu iman hassesine

78

OMÜİFD

rağmen bunu unutan ve bundan yüz çeviren kâfirlerin iman nimetinden istifade edemediği gibi, burada da fitri olarak kendilerine akıl yerleştirilen insanların bunu ortaya çıkarmadığında ondan faydalanamamış kimseler konumuna düşeceklerini ihsas eder. Müellif yine burada da hem aklın kısımlarına dair verdiği tafsilatta hem onlar arasında yaptığı mukayesede hem de hadisler arasında kurduğu ilişkide Gazzâlî'nin *İhyâ* adlı eserini takip eder⁴².

Aklın mahalli hakkında da bilgi veren İbnü'l-Cevzî buna dair kalp ve dimağ şeklinde iki farklı görüş ortaya konulduğunu, Selefiyye ulemasının ilkine, Hanefi zevat ile bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel'in ise ikinci görüşe meylettiğini ifade eder. Kendi tercihini özel olarak bildir-

³⁹ Irakî, Tirmizî'nin bu cümleyi Hasan'ın (Basrî) pek çok sahabeye dayandırarak aktardığı ifadeye bağlı olarak *Nevadîr* adlı eserinde zayıf bir senetle tahrir ettiğini belirtir. Zeynüddin el-İrakî, *el-Muğnî an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrîci mâ fil-İhyâ mine'l-ahbâr* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1426/2005), 102, 1 nr.lı dipnot.

⁴⁰ Yine Irakî, bu hadisi Ebu Nuaym'in *Hilye* adlı eserinde Hz. Ali'nin bir ifadesinden hareketle tahrir ettiğini belirtir ve isnadının zayıf olduğunu ilave eder. el-İrakî, *el-Muğnî*, 102, 2 nr.lı dipnot.

⁴¹ İbnü'l-Cevzî, *Minhâcu'l-kâsîdîn*, 1: 78.

⁴² Gazzâlî, *İhyâu ulumi'd-dîn*, 101-102.

memekle birlikte, ilkini savunanları “ashabımız” şeklinde ifade etmesi, bu konuda onlardan iki delil aktarırken diğerine dair bir kanıt zikretmemesi onun aklın mahallini kalp olarak gördüğünü ihsas etmektedir⁴³. Yine bir vesileyle ilimlerin mahallinin kalp olduğu⁴⁴, onun yaratılış olarak ilimlerin hakikatini kabule elverişli bir konumda bulunduğu şeklindeki ifadeleri de bu ihtimali güçlendirmektedir⁴⁵. Bu konuda İbnü'l-Cevzî gibi Selefiyye'nin kısmen kalamî metodu benimsemiş ulemasından olan Ebû Ya'lâ el-Ferrâ⁴⁶ ile İbn Akîl de açık bir şekilde onun mahallinin kalp olduğunu, aksi görüşe itibar edilmeyeceğini savunur⁴⁷.

Öte yandan akıl ile yakın ilişki içerisinde olan zihin, anlayış (fehmi) ve zeka kavramları hakkında da tarifler getiren İbnü'l-Cevzî zihni; görüşleri kavramak (kesbetmek) için hazırlanmış olan nefsin kuvveti, fehmi; bu kuvvetin hazırlanışındaki iyiliği (cevdet), zekayı ise bu kuvvetin intikal süresindeki iyiliği (cevdet) şeklinde tanımlar. Bu son tarifi açıklar şekilde zeki olan kimsenin duyduğu an sözün anlamını kavrayacağını ifade eder. Kimi zevatın bu kavramlara dair başka bir kısım tanımlar daha getirdiğini belirten müellif, bunları aktarır, ancak kendi tercihini ortaya koymaz. Bununla birlikte başlangıçta ferdi isim veya grup adı zikretmeksizin ilk verdiği tariflerin ardından kimilerinin veya falanca şahısların filanca şekilde tanım getirdikleri yönünde ifadeler kullanmasına bakılacak olursa ilk verdiği tariflere meylettğini düşünmek mümkün gözükmektedir⁴⁸.

2.2. Aklın Fonksiyonu ve Değeri

İbnü'l-Cevzî, aklın fonksiyonu ve değeri hakkında kimi zaman müstakil başlıklar altında kısa bilgiler verirken kimi zaman farklı meseleler eşliğinde onun işlevine ve kıymetine dair malumat aktarır. Bunu yaparken akli hem ahirette hayra götürme hem de dünyada faydalara ulaştırma

⁴³ İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-ezkiyâ*, 36; İbnü'l-Cevzî, *Zemmu'l-hevâ*, 24.

⁴⁴ İbnü'l-Cevzî, *Minhâcu'l-kâsîdîn*, 2: 579.

⁴⁵ İbnü'l-Cevzî, *Minhâcu'l-kâsîdîn*, 2: 583.

⁴⁶ Ebû Ya'la el-Ferrâ, *el-Udde*, 1: 89-94.

⁴⁷ İbn Akîl, *el-Vazıh*, 1: 27.

⁴⁸ İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'l-ezkiyâ*, 37.

zaviyesinden ele alıp inceler. Bu doğrultuda aklı, kişiye Rabbini bilmesi, peygamberleri tasdik etmesi ve şeriatlara uymasını sağlayan bir güç olarak tavsif eder⁴⁹. Yine akli karanlıkta aydınlatan bir ışık olarak tavsif eden müellif, onun az bulunduğu ortamda gece görmeyip gündüz gören bir göz, ziyadesiyle bulunduğu atmosferde bir meşale ve bir mum, kemal noktasında ise doğan bir güneş gibi olduğunu belirtir. Bu doğrultuda ilim ve amel hususunda akıl sahiplerinin farklı farklı olduğunu dile getiren müellif⁵⁰, böylece keskinliği arttıkça onun vereceği aydınlığın da ziyadeleşeceğini ihsas etmiş olur.

Aklın dünyevi ve uhrevi boyutuyla kişiye kazandırdığı güzellikleri sıralamaya devam eden İbnü'l-Cevzî, akıl sayesinde insanların zorlukların üstesinden geldiğini, hayvanları kendisine hizmet ettirdiğini, kuşları avlayacak tuzaklar yaptığını, gemiler inşa ettiğini ve kendisini emniyette tutacak şekilde işlerini kontrolü altına aldığını belirtir. Yine onun vasıtası ile insanın ahiretini dünyasına tercih ettiğini, Cenâb-ı Hakk'ın hitabına ve teklifine muhatap olduğunu, ilim ve amel gibi hem dünya hem de ahirette kendisini güzelliklere ulaştıran şeylerin peşinden gittiğini ifade eder⁵¹. Aklın faziletine dair Hz. Peygamber'den nakledilmiş pek çok rivayet olduğunu söyleyen müellif hem bunların bir kısmını hem de sahabe, tabiin ve kimi ulemeden aynı muhtevada gelen bazı ifadeleri aktarır⁵².

İbnü'l-Cevzî aklın değerini kimi zaman da ilim üzerinden ortaya koyar. Aklın faziletinin apaçık olduğu bilgisini, onun ilmin esası ve kaynağı olması üzerinden izah eder. Bu anlamda akıl ağaç ise, ilmin onun meyvesi; eğer güneş ise ilmin de onun nuru mevkiinde bulunduğunu söyler.

⁴⁹ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *es-Sebat inde'l-memat*, thk. Abdullah el-Leysi el-Ensârî (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1406/1986), 23; İbnü'l-Cevzî, *Zemmu'l-hevâ*, 33; İbnü'l-Cevzî, *et-Tibbu'r-rûhânî*, 7.

⁵⁰ İbnü'l-Cevzî, *es-Sebat inde'l-memat*, 23.

⁵¹ İbnü'l-Cevzî, *et-Tibbu'r-rûhânî*, 7. İbnü'l-Cevzî bir diğer eserinde insanın aklı sayesinde nail olduğu şerefin gerekçesini açıklarken de bunu Allah'ın hitabını bilmesi ile illetlendirir. bk. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, "el-Yevâkît", *Mecmûu resâili İbni'l-Cevzî*, thk. Hilal Naci-Velid b. Ahmed el-Hüseyn (Leeds: Mecelletü'l-Hikme, 1421/2000), 31.

⁵² İbnü'l-Cevzî, *Zemmu'l-hevâ*, 24-34.

Hem dünya hem de ahiret saadeti sağlayan akıl gibi bir gücün şerefine dair hiçbir şüphe ortaya konulamayacağını, ilimden yana nasibi olmayan Müslüman milletlerin ulemaya fitraten hürmet göstermelerinin bu hususu teyid ettiğini savunur⁵³.

İbnü'l-Cevzî, aklın değerini ortaya koyarken kimi zaman da bunu ona biçtiği rol üzerinden izah eder. Bu manada akılı insana yöneldiği ve kaçındığı hususlarda adaleti ve dengeyi sağlayan bir güç olarak niteler. İnsanı arzu ve korkularında aşırılığa sevk için yaratılan şeytanın bu durumu karşısında akıl sahibine düşen görevin onun kötülüklerinden korunmak olduğunu söyler. Bu konuda şeytanın insanın apaçık düşmanı olduğunu bildiren ayetlere de (Bakara 2/169, 268; Nisâ 4/60; Mâide 5/91) yer veren müellif⁵⁴, böylece akla şeytanın insanı içerisine soktuğu denge-sizlikler karşısında reaksiyon gösteren bir unsur ve kendisini itidale sevk eden bir kaynak olarak göstermiş ve naklin teyidinden de yararlanmış olur. Yine bir vesileyle akılı emin bir müşavere kaynağı olarak gösteren müellif⁵⁵ insana onun doğrultusunda hareket etmesini salık verir. Akıllı kişiye ömrünün kıymetini bilmesini ve durumunu tefekkür etmesini de tavsiye eden müellif, aksi bir davranışın kendisinin helakine sebebiyet verebileceğini hatırlatmaktan geri durmaz⁵⁶.

İbnü'l-Cevzî, yine aklın işlevini izah sadedinde akılı kemale eren kişinin sadece en kuvvetli delilin gösterdiği iş üzerine amel edeceğini belirtir. Maksudı anlayan ve delil üzere hareket eden kimsenin sağlam bir esasa göre davranmış olacağını⁵⁷, tefekkür edip etrafını ibret nazarıyla inceleyen kişinin kurtuluşa ve mutluluğa ereceğini belirtir⁵⁸. Akılı ihsas eder bir şekilde işlerin nereye varacağını daha başta gören kimselerin

⁵³ İbnü'l-Cevzî, *Minhâcu'l-kâstân*, 1: 77.

⁵⁴ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.), 24.

⁵⁵ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 375.

⁵⁶ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Tenbîhü'n-nâimi'l-ğumr alâ mevâsimi'l-umr* (Tanta: Dâru's-Sahabe li't-Türas, 1411/1991), 14.

⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 211.

⁵⁸ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *et-Tebîrâ*, thk. Mustafa Abdülvâhid (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1413/1993), 1: 57.

basiret gözüyle baktıklarını ve onların hayra ulaşıp şerden uzak kalacaklarını, işlerin neticesini görmeyen kimselerin ise hislerine mağlup olup, emniyet beklerken belaya, rahat umarken sıkıntıya düşeceklerini ifade eder⁵⁹. Vaaz türünde yazdığı eserlerinden birinde de işlerin sonunu basiret gözüyle gören kimselerin çeşitli niteliklerini sayarken daha ziyade ahiret için yaptığı hazırlıklara yer verir ve böylece akıllı insanların ahiretini mamur edecek ameller işlediğini ihsas eder⁶⁰. İbnü'l-Cevzî'nin görüşleri üzerinde etkileri bulunan İbn Akîl de aklın semeresine dair benzer vurgular yapar ve Allah ile ilişkisinde O'nun emir ve yasaklarına itaat, kullarla ilişkisinde adalet ve insaf üzere hareketi aklın meyvesi olarak gösterir ve bunları yerine getirmeyen aklın görmeyen göz, işitmeyen kullaktan farklı olmayacağını kaydeder⁶¹.

Öte yandan İbnü'l-Cevzî, aklın konumunu belirlerken onu özellikle hevanın karşısına yerleştirmeye dikkat eder. Bu misyonu kimi zaman yanına şeriatı dahil ederek, kimi zaman müstakil bir vaziyette ona yükler. İkinci durumu temsil sadedinde hislerine göre hareket eden kişinin helak olacakken, aklına uyan kimsenin selamete ereceğini belirtir. Hislerin şahid olduğu dünyadan başka bir şeyi görmeyeceğini, aklın ise tüm evrene bakarak Yaratan bir varlığa ulaşacağını söyler. Akılla hareket ederek dünya ve ahiretini mamur eden ve insanlar arasında hürmet gören kimseler olduğunu, böylesi bir hayatın hevaya göre yaşanıp tüketilen bir ömürden elbette daha hayırlı bulunduğunu kaydeder⁶². Bir diğer eserinde ise akıldan nasibi olan kimsenin ona muhalefet etmeyeceğini, hevaya göre davranmayacağını, eğer böyle bir iş yaparsa, asıl konumundaki akli tabî derekesine düşürerek kötü bir fiil işleyeceğini savunur⁶³. *et-Tıbbu'r-rûhânî* adlı eserinde de benzer vurgular yapan müellif, hevası aklına ga-

⁵⁹ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 15.

⁶⁰ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Mevâiz ve'l-mecâlis*, thk. Muhammed İbrahim Sünbül (Tanta: Dârü's-Sahabe li't-Türas, 1411/1990), 163.

⁶¹ Ebü'l-Vefa Ali b. Akil b. Muhammed el-Bağdadi İbn Akîl, *Kitâbü'l-Fünun: min mahtutat Paris el-vahide*, thk. George Makdisî (Demenhur: Mektebetu Leyyine, 1411/1991), 2: 652.

⁶² İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 435.

⁶³ İbnü'l-Cevzî, *es-Sebat inde'l-memat*, 23-24.

lebe çalan kimsenin uyulan ile uyanın yerlerini değiştirmiş olacağını söyler. İnsanı hayvan karşısında üstün konuma getiren gücün akıl olduğunu ilave eder. Bu konuda değişik bir örnek veren müellif, av köpeklerinin kendi hevası peşinden gitmeksizin ya cezalandırılma korkusu ya da nimete teşekkür güdüsüyle avlanan hayvanı sahibine getirmesinin onları diğer hayvanlar karşısında tercih edilir konuma getirdiğini belirtir. Bunu da onun aklını hevasına üstün tutması üzerinden izah eder. Burada zemmedilen hevanın, faydalanılması zorunlu veya kişinin durumunu düzelterek şeylere yönelme anlamındaki heva değil, aklın hatalı göreceği şekilde o teveccüh edilen şeyde aşırıya gitme anlamındaki arzu olduğunu belirterek bu ikili arasında yaptığı mukayesede ikincisinin sınırını ortaya koyar⁶⁴.

Akl-heva mukayesesi üzerinden aklın değerini ortaya koymaya devam eden İbnü'l-Cevzî, hevanın işin sonunu düşünmeden kişiyi lezzete yönlendiren bir şey iken aklın ise işin maslahatını düşünüp sonunu dikkate almaya sevk eden bir güç olduğunu belirtir⁶⁵. İlkinin cahil bir çocuk ve obur bir hasta, ikincisinin ise akıllı bir adam ve yol gösteren bir doktor gibi olduğunu söyler. Akıllı kişinin aklıyla hevası arasında gidip geldiği zaman aklının kendisiyle istişare yapılacak bilgin bir nasihatçi hüviyetinde olduğunu hatırlaması ve hevasının kendisini sürüklemeye çalıştığı şeye karşı sabretmesi gerektiğini belirtir. Aklın faziletini bilmenin onu hevaya tercih etmede etkin olacağını söyler. Hevasının peşinden giden kimselerin kendilerini düşürdükleri rezil durumları hatırlarına getirmelerini salık verir⁶⁶. Bir başka eserinde akıl ile Hz. Yusuf, heva ile Züleyha arasında bağlantı kuran müellif, ilkinin işin neticesine bakıp talep edilen şeyi reddederken, ikincisinin peşin olanı, yani dünyayı arzulayarak tabiatında olan heva ile o işe yöneldiğini söyler⁶⁷.

⁶⁴ İbnü'l-Cevzî, *et-Tıbbu'r-rûhânî*, 8-9.

⁶⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zemmu'l-hevâ*, 36; İbnü'l-Cevzî, *et-Tıbbu'r-rûhânî*, 10.

⁶⁶ İbnü'l-Cevzî, *et-Tıbbu'r-rûhânî*, 10. Benzer ifadeleri için ayrıca bk. İbnü'l-Cevzî, *Zemmu'l-hevâ*, 34-38.

⁶⁷ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Letâif*, thk. Abdülkadir Ahmed Atâ (Kahire: Dâru't-Tıbaati'l-Muhammediyye, ts.), 36.

İbnü'l-Cevzî, şeytanın insanları aldatmasının en önemli gerekçelerinden biri olarak onların akıllarını kullanmamasını göstermek suretiyle de aklın önemini vurgular. Bu konuda yazdığı *Telbîsü İblîs* adlı eserinde bu durumun tipik örneklerini verir. Bu gruplardan birini teşkil eden Dehrîlere yönelik eleştirilerini zikrederken önce aklın bir Yaratıcının varlığına ulaşabileceğini belirtir. Onların duyular yoluyla Allah'ın varlığına ulaşamayınca, O'nu bilmek adına akıllarını da kullanmadıkları için inkâra düştüklerini söyler. Bu noktada aklın fonksiyonuna dikkat çekerek bu güce sahip olan kişinin bir Yaratıcının varlığında şüphe içerisine düşmeyeceğini belirtir. Ardından eserden hareketle müessirin varlığına ulaşmanın çeşitli örneklerini zikreden müellif, aklın âlemdeki düzen ve insan vücudunda yer alan çeşitli azaların fonksiyonlarından hareketle bunların bir var edicisi ve düzenleyicisi olduğuna kanaat getireceğini ifade eder⁶⁸. Evrenin işleyişine dair verdiği çeşitli örnekler üzerinden O'nun varlığına yönelik çıkarımlarda bulunur. Bu kadar güçlü işaretlere rağmen bir Yaratıcı fikrine ulaşamayan kimselerin basiret gözünün kapalı olduğunu savunur⁶⁹. Allah'ı ispat eden güç duyular değil akıl iken⁷⁰, O'na bu ikinci yoldan ulaşamadıkları için inkara sapan kişilerin O'nun fiillerini göz ardı ettiklerini, halbuki geçerken boş gördüğü bir yere döndüğünde orada bir fidana rastlayan kişinin bunun birisi tarafından dikildiğini anlaması gibi burada da evrenin failine ulaşılması gerektiğini söyler⁷¹. Bu konuda İbn Akîl de âlemin hudûsu, muhdise ihtiyacı ve o muhdisin bir olması gibi hususları, aklın şeriata ihtiyaç duymaksızın kendi başına bilebileceği meseleler arasında sayar⁷². İbn Akîl evrendeki düzene işaret eden pek çok örnek aktardıktan sonra bu eserlerden hareketle kişinin onun var edicisine ulaşacağını belirtir⁷³.

⁶⁸ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 41-42.

⁶⁹ İbnü'l-Cevzî, *et-Tebsira*, 1: 60-61.

⁷⁰ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhîş*, tdk. Mervân Kabbânî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 137; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Ruûsü'l-ğavâir*, thk. Muhammed Nebîl Sünbül (Tanta: Dârü's-Sahabe li't-Türas, 1410/1990), 114.

⁷¹ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 326.

⁷² İbn Akîl, *el-Vazıh*, 1: 64.

⁷³ İbn Akîl, *Kitâbü'l-Fünun*, 1: 319-320.

Allah'ın varlığını kabulden sonra O'na dair tafsilata ulaşamadıkları için inkara yönelen kişileri de aklını tam olarak kullanmamakla eleştiren İbnü'l-Cevzî, akıl ve ruh gibi varlığına şahit olunan, ancak tafsilatı bilmeyen şeyler hatıra getirilince buradan Allah için bir inkar sebebi çıkmaması gerektiğinin anlaşılacağına işaret eder⁷⁴. Böylece hem Allah'ın varlığını bulma hem de O'na ulaştıktan sonra düşülen şüphelerden kurtulma hususunda aklın işlevine dikkat çeker. Başka bir eserinde Allah'ın bir kişiye akıl verip de onun faydasını elinden almasını ilahi kudretin en güçlü misallerinden birini teşkil ettiğini belirten müellif, bunu, akıl sahibi kişinin kendisini var eden Yaratıcıyı bulma hususundaki aczi üzerinden izah eder⁷⁵. Böylece aklın normal şartlarda bir var ediciye ulaşamamasının mümkün olmadığını ihsas etmiş olur. Bu konuya önem veren müellif, *Ahkâmu'n-nisâ* gibi fıkıh alanında yazılmış bir eserinde dahi kişinin akıyla Allah'ın eseri üzerinden O'na nazar ve istidlal yoluyla ulaşması gerektiğine işaret eder ve evrenin sahip olduğu nizamı gösteren örneklerle atıf yapar⁷⁶. Duyuların kişiyi doğrudan Allah'a ulaştırması söz konusu değilse de bu bilgi kaynağına konu olan âlemin O'nun varlığına delil hüviyetinde olduğunu söyler⁷⁷. Allah'ın varlığına ulaştıktan sonra bu bilginin kendisini O'na itaat etmesi gerektiği ve bir yükümlülük altında bulunduğu hususuna da ulaştıracağını ilave eder⁷⁸.

Allah'ın azametini tefekkür eden kişinin bundan ürpereceğini belirten İbnü'l-Cevzî, onun evvelinde başka varlık olmayan Yaratıcıyı ispat etmesi gerektiğini, bunu duyu yoluyla gerçekleştirilmesi mümkün olmadığından doğal olarak akla başvurmak zorunda olduğunu, fiillerinden yola çıkarak O'nun varlığına ulaşacağını belirtir⁷⁹. Bu ifadesini daha ileri

⁷⁴ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 42.

⁷⁵ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 418.

⁷⁶ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Ahkâmu'n-nisâ*, (Nedim Urhan, *İbnu'l-Cevzi ve 'Ahkamu'n-nisa' Adlı Eseri* içinde yer alan metin (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1989), 10-11.

⁷⁷ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Makâmât*, thk. Muhammed Nagaş (Kahire: Dâru Fevzâ, 1420/1980), 7.

⁷⁸ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Misbahu'l-mudi' fi hilafeti'l-mustazî* (Beyrut: Şirketi'l-Matbuat li't-Tevzi ve'n-Neşr, 2000), 165.

⁷⁹ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 369.

bir boyuta taşıyarak gayret gösterilmesi halinde zaruri bir ilimle bir Yaratıcı fikrine erişileceğini kaydeder⁸⁰. Bununla birlikte “Biz peygamber gönderinceye kadar azap ediciler değiliz.” (el-İsrâ 17/15) ayetini tefsir ederken Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın, bu ilahi kelamın Allah'ın akılla değil, ancak şariat ile bilineceği hususuna delil içerdiği yönündeki ifadesini herhangi bir itiraz getirmeden aktarır⁸¹. Buradan onun marifetullahın akılla tespit edilirse de onun vücûbiyetinin şariatla ortaya konulacağı fikrini benimsediğini ifade etmek mümkün gözükmemektedir.

İbnü'l-Cevzî akla uygun davranmamak hususundaki eleştirilerini sadece kendi itikadi anlayışına muhalefet eden kişilere değil, genel çerçevede aynı yaklaşımı benimsediği bazı Selefiyye ulemasına da yöneltir. Bu manada aralarında Ebû Ya'la el-Ferrâ'nın da bulunduğu kimi Hanbelî zevatın haberî sıfatlar hususunda ortaya koyduğu görüşleri eleştirir. Onların bu sıfatları zatî sıfat olarak kabul etmelerinin ne nakli ne de akli olarak bir karşılığı olmadığını belirtir. Onların ilgili sıfatlarda geçen ifadelerin zahirinden anlaşılmanın aksi yönünde bir anlam bildiren ayetlere yönelmediklerini, bu şekilde O'nun, hâdis varlıkların nitelikleriyle tavsif edilmesinin önüne geçmek gibi bir gayret içerisine girmediklerini kaydeder. Bu konuda beyan ettikleri görüşlerle avam mertebesinde fikir bildiren ve ilgili sıfatları duyularına göre yorumlayan kişiler konumuna düştüklerini söylediği bu zevatı kastederek bu tip yerlerde asıl konumunda olan aklın ihmal edilmemesi gerektiğine dikkat çeker⁸². Bununla birlikte bir diğer eserinde haberî sıfatlardan bahsederken, onları akli bir tefekkür gerçekleştirilmeksizin tasdik edeceklerini belirtmek suretiyle daha ihtiyatlı bir dil kullanır⁸³. Böylece İbn Akîl'in ilgili ifadeleri tevil ve

⁸⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Misbahu'l-mudî*, 165.

⁸¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-meşîr fi ilmi't-tefsîr* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1423/2002), 807. Ebû Ya'la el-Ferrâ'nın söz konusu ifadesi için bk. İbnü'l-Ferra Muhammed b. Hüseyin Ebû Ya'la el-Ferrâ, *Kitabu'l-Mu'temed fi usûli'd-din*, thk. Vedî Zeydan Haddâd (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1974), 22.

⁸² Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Def'u şühreti't-teşbih bi-keffi't-tenzih*, uhk. Seyyid Hasan b. Ali es-Sekkâf (Beyrut: Daru'l-İmam er-Ruvvas, 1428/2007), 98-102.

⁸³ Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, “Acibu'l-hutab”, *Mecmûu resâili İbni'l-Cevzî*, thk. Hilal Naci-Velid b. Ahmed el-Hüseyin (Leeds: Mecelletü'l-Hikme, 1421/2000), 103-104.

tefsir etmekten uzak durmak şeklinde dile getirdiği klasik Selefiyye düşüncesini daha güçlü bir şekilde vurgulamış olur⁸⁴. Ancak İbn Teymiyye, İbnü'l-Cevzî'nin haberî sıfatlar hakkında dile getirdiği görüşleri çelişkili bularak onun bu konuda bir bocalama içerisinde olduğuna işaret eder⁸⁵.

İbnü'l-Cevzî, şeytanın putperestleri aldatma yönüne temas ederken de yine devreye akli sokar. İblis'in onların duyularına yönelip akli bir kenara atmalarından faydalandığını, insanların suretlere olan meyil zaafından yararlanarak, onların akıllarını kullanma işlevinin önüne geçtiğini söyler. Bu işin tuhaflığından ötürü insanların bir kısmı ona yönelmeyince bu sefer putları Allah'a yaklaştıracak bir unsur olarak gösterdiğini zikreder⁸⁶. Yine putperestlerin taptıkları şeyleri kendi elleriyle yapmalarını da şeytanın onların akıllarını başlarından almaları ile illetlendirerek aklın fonksiyonuna işaret eder⁸⁷.

İbnü'l-Cevzî, Allah'ın denizi kendileri için ikiye ayırdığını bilen Yahudilerin daha sonra kalkıp putlara tapma arzusu göstermelerini de onların düşünce eksikliklerine bağlar⁸⁸. O, Karmafiler hakkında telif ettiği eserinde de onlara tabi olan insanların bir kısmının akli kıt, basireti zayıf, ahmaklığı galip ve ilimden yana nasipsiz kimseler olduğunu ifade ederek akıl zayıflığının kişiyi sevk edebileceği tehlikelere, dolayısıyla da aklın önemine işaret eder. Niteliklerini zikrettiği bu tip şahısların kendilerini dalaletten uzak tutmalarının zor olduğunu belirtmekten de kendisini alamaz⁸⁹.

⁸⁴ İbn Akîl, *el-Vazih*, 1: 168; Ebü'l-Vefa Ali İbn Akîl, *Cüz'un fi'l-usûl (usûlü'd-din) mes'eletü'l-Kur'ân*, thk. Süleyman b. Abdullah el-Umeyr (Riyad: Mektebetü Dâri's-Selâm, 1413), 80.

⁸⁵ İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, 4: 169.

⁸⁶ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblis*, 51-52.

⁸⁷ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblis*, 62.

⁸⁸ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblis*, 69.

⁸⁹ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Karâmta*, thk. Muhammed es-Sebbâg (Beyrut; Dimaşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1401/1981), 66.

2.3. Akıl-Nakil İlişkisi

İbnü'l-Cevzî aklı, Allah'ın insanlara verdiği en büyük nimet olarak niteleyen⁹⁰ ve ahmakların durumundan bahseden eserini diğer sebeplerin yanında akıllı kişilerin sahip oldukları nimetin farkına varıp bunun şükürünü eda etmelerini sağlamak için yazdığını belirten bir müellif⁹¹ olmakla birlikte onun eksikliğine temas etmekten de geri durmaz. Aklın kendisine ihtiyacı olduğunu söylediği şeriatı Hakk'ın insanların maslahatı için vazettiği şey olarak tanımlayan müellif⁹² aklın büyük bir nimet oluşunu izah ederken bunu onun Allah'ı bilmede vasıta, peygamberlerin nübüvetini tasdik etme hususunda sebep olması üzerinden açıklar. Hemen ardından eksik tarafına da temas ederek onun kişiyi asıl hedefe ulaştırma yeterli olmadığına dikkat çeker. Onu tamamlamak adına peygamberler gönderilip kitaplar indirildiğini belirtir. Bu noktada akıl-şeriat arasındaki ilişkiyi anlatmak için bir metafordan yararlanarak şeriatın güneş, aklın göz mesabesinde bulunduğunu söyler. Açık ve sağlıklı olan bir gözün güneşi göreceğini ifade eden müellif, böylece akıllı şeriatı öğrenme hususunda vasıta, şeriatı ise akıllı aydınlatan bir güç konumuna getirir. Ardından aklın şeriat ile olan ilişkisine ve onun şeriata duyduğu ihtiyaca işaret edecek şekilde mucizeler aracılığıyla doğruluğu açığa çıkan peygamberlerin sözlerine muhatap olan aklın, sıdkiyetinden hareketle o nebilere teslim olacağını ve kendisine gizli kalan hususlara onlar aracılığıyla aşinalık kazanacağını söyler⁹³.

Kimi konularda naklin otoritesini ihsas edip ısrarla bu alanda aklın acziyetini bilmesi gerektiğini savunan İbnü'l-Cevzî, örneğin Allah'ın varlığına ulaşma hususunda aklın güçlü fonksiyonuna işaret etmişken, O'nun zat, sıfat ve fiillerine muttali olma noktasında gösterilen talep ve arzuları, hayretengiz bir tavır olarak niteler ve böyle bir şeyin mümkün

⁹⁰ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s. 5.

⁹¹ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*, thk. Abdülemîr Mühenna (Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Lübnani, 1410/1990), 13.

⁹² İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 361.

⁹³ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 5.

olmayıp, bu meselelerde sadece genel anlamda bilgiye sahip olunacağına işaret eder⁹⁴. Yine bir eserinde tefekkür konusu edinilebilecek varlıkları kul ve Allah şeklinde ikiye ayıran müellif, ilkinin kendisine çekidüzen vermesi boyutuyla aktarırken, ikincisine bir sınır koyar ve şeriatın Allah'ın zatı ile sıfatları hakkında tefekkürü nehyettiğini belirtir. Bu durumda ikinci kısım alaka olarak yapılması gereken tefekkürün müessire delalet eden eserleri düşünmek şeklinde tezahür edeceğini dile getirmiş olur⁹⁵.

Müellif kader meselesinde de bu duruma benzer bir tavır sergiler ve kişinin kendisine neden kötü bir akıbete maruz kaldığı, niçin rızkının dar olduğu ve türlü belalarla karşı karşıya bulunduğu gibi sualler sorup bunların hikmetini anlamaya çalıştığına O'nun malik ve hakim olduğunu hatırlatarak kendisine kapalı olan alanda teslimiyet göstermek suretiyle işin içinden çıkması gerektiğini belirtir⁹⁶. Yine bir başka eserinde kader meselesini ilahi hikmet ışığında değerlendiren müellif Allah'ın kazası hikmete göre tecelli ettiği için bu konuda O'na yönelik bir zem ifadesi kullanılmamasının lüzumuna işaret eder ve acısıyla tatlısıyla kadere teslimiyeti tavsiye eder⁹⁷. Aklın zahir itibarıyla kendisinde bir hikmet görmediği ilahi fiillerde sergilemesi gereken bu teslimiyet tavrını "batınî akıl" şeklinde tavsif ederek aslında bunu da aklın bir tezahürü olarak ortaya koyar⁹⁸.

İbnü'l-Cevzî, kimi insanların ehil olmadıkları alanlarda akıllarıyla hükme ulaşmaya çalışmasını eleştirir. Bu meyanda şeytanın filozoflar ve onların yolundan gidenleri aldatma cihetini açıklarken bu grubun peygamberlerin söylediklerine kulak asmaksızın kendi görüşleri ve akılları ile hareket edip zanlarına göre konuştuklarını söyler⁹⁹. Yine şeytanın kimi

⁹⁴ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 338.

⁹⁵ İbnü'l-Cevzî, *et-Tebsıra*, 1: 59.

⁹⁶ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 381.

⁹⁷ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *et-Tezkire fi'l-va'z*, thk. Ahmed Abdülvehhab Füteyh (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1406/1986), 63.

⁹⁸ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 381.

⁹⁹ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 45-46.

Müslümanlara doğru görüşün zekâları ve akıllarının keskinliği üzerinden filozofların fikirleri üzerinde temerküz ettiği gibi bir telkinde bulunarak onları aldattığını belirtir. O filozofların metafizik alanda konuşmaya başladıklarında her şeyi birbirine karıştırıp bambaşka fikirler ortaya attıklarını söyler. Onların bu konudaki hatalarını, insanın ilimleri genel mahiyette bildiği ve ihtilaf ettikleri meselelerde şeriata başvurmaları gerektiği hususunu gözden kaçırmak olarak nakleder¹⁰⁰. Bu ifadeleriyle akli tek otorite olarak görmenin yanlışlığına dikkat çekmiş ve onun nübüvvet nurundan istifade etmemesi halinde karşı karşıya kalacağı sıkıntılara değinmiş olur.

İbnü'l-Cevzî aklın eksiklikleri üzerinden onun nakle ihtiyacını ortaya koyduğu gibi bazen de insanı kötülüğe sevk edecek durumları engelleme hususunda ikisini aynı mevkiye yerleştirerek birbirlerini teyid ettiğine dikkat çeker. Bu manada hevanın karşısına daha önce geçtiği üzere sadece akli koyduğu gibi kimi zaman onun yanına nakli de yerleştirir. Bunlardan birinde Allah'ın insanı kendisine verdiği akla ilave olarak vahyi bilgi ile de teyid etmişken, hevasının peşinden gidip kardeşini öldüren Kâbil ile birlikte beşeriyetin çeşitli dalalet vadilerine daldığını söyler. Bu şekilde inançta ve fiillerde farklı pek çok yanlış yola giren insanların arzularına, adetlerine ve atalarını taklid yoluna tabi olarak peygamberlerin ve akıllarının gösterdiği çizgiden saptıklarını kaydeder. Yine gönderilen peygamberlerin çizdiği doğru yol ile insanların istikametini bulduğunu, şeytanın yeniden onları aldatıp çeşitli dalalet yollarına sevk ederek insanların akıyla oynadığına dikkat çeker. Böylece akıl ve peygamberi heva ve arzunun karşısına konumlandırarak aralarındaki irtibata işaret etmiş olur¹⁰¹.

Yine kimi sufiyenin ileri sürdüğü fikirleri eleştirirken bir vesileyle hatadan salim bir insanın olmayacağını söyledikten sonra insanı heva ve arzularından alıkoyacak şeyin akıl ve şariat olduğunu belirtirken de insanı hevadan koruma hususunda akıl ile şeriati benzer bir konuma geti-

¹⁰⁰ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 48.

¹⁰¹ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 5-6.

rir¹⁰². Müellif akıl-şeriat birlikteliğini sadece kişiyi hevadan korumak hususunda değil, daha geniş bir çerçevede de ortaya koyar. Nitekim bir sufinin hacca giderken çölden yalın ayak geçmesini ve ayağına batan dikenin çıkarmamasını tevekkül olarak değerlendiren düşünceye karşı çıkararak bunun akla ve şeriata zıt bir davranış olduğunu söyler. Bu iki kaynağın, bedene yararlı şeyleri yapıp zararlı olanlarından kaçınma emri verdiğini belirtir¹⁰³. Yine ilgili menkıbede bir zatın, asi bir kimsenin boğazından geçmemesi için avladığı balıkları başkasına satmaması şeklinde takdir gösterilen bir davranışını irdeler ve bunun altında yatan düşünceyi şeriatın ve aklın desteklemediğini söyler¹⁰⁴. Kimi tasavvuf erbabının hiçbir zaruret yokken yemeği iyice azaltmasını da akıl ve şeriatın tasvibine mazhar olmayan bir davranış olarak nakleder¹⁰⁵. Yine bir sufiye ait menkıbeyi aktardıktan sonra kişinin, kendi mehabetini düşürecek birtakım hareketleri aklın da şeriatın da çirkin gördüğünü kaydeder¹⁰⁶. Böylece kimi tasavvufi uygulamalara karşı çıkarken bunun altında yatan düşüncenin temeline, yani akıl ve şeriata aykırılığa atıf yaptığı gibi bu ikilinin insanı kötülükten alkoyma ve güzellik ile çirkinliği kavrama hususunda benzer fonksiyona sahip olduğunu belirtmiş olur.

İbnü'l-Cevzî akıl-nakil ikilisinin bir ayağını teşkil eden naklin, diğer bir ifadeyle nübüvvetin varlığına dair olumsuz manada ortaya atılan düşünceleri de eleştirir ve konuda zikredilen şüphelere cevaplar verir. Bu manada kimi insanların başka kimselerin bilmediği ve haber vermediği birtakım malumata sahip olmasını nübüvvet makamını inkar hususunda bir şüphe unsuru olarak dile getiren Berahime'nin yaklaşımını aklını kullanmamak olarak tavsif eder. Bunun aklen imkânsız olmadığını belirten müellif bu düşüncesini, herkesin bu makama ehil olmaması, bizzat kendilerinin hikmet sahibi kişileri kabul etmeleri ve birtakım taşlar ve bitkiler aracılığı ile bedeni iyileştirilen insanın ruhunu tedavi etme amaçlı olarak

¹⁰² İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 240-241.

¹⁰³ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 298.

¹⁰⁴ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 279.

¹⁰⁵ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 439.

¹⁰⁶ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 344.

peygamber gönderilmesinin imkansızlık barındırmaması gibi fikirler üzerinden ispat etmeye çalışır¹⁰⁷.

2.4. Akıl-Hikmet İlişkisi

İbn Kayyim'in bir şeyi gereken vakitte, gerektiği şekilde gereğine uygun olarak yapmak şeklinde tanımladığı hikmetin¹⁰⁸ akılla ilişkisi hususunda İbnü'l-Cevzî muhtelif eserlerinde bilgiler verdiği gibi bu doğrultuda bir müminin takınması gereken tavra da sıklıkla işaret eder. Bu konuya değindiği bir eserinde aklın bütün unsurlarıyla ilahi hikmeti öğrenme hususunda hep bir mücadele içerisine girdiğini, bunlardan herhangi birini keşfedemeyip bir şaşkınlığa düştüğünde, şeytanın bu durumdan istifade ederek, verdiği vesveseyle ilgili fiilin bir hikmet barındırmadığına dair kendisine bir telkinde bulunduğunu kaydeder. Ardından bu duruma gelen kişileri uyararak, ortaya koyduğu eserlerin sağlamlığından hareketle hakîm olduğu aşikâr olan Yaratıcının bir fiilindeki hikmeti kavrayamadığında kişinin kendi idrakinin zayıflığına hükmetmesi gerektiğini söyler. O'nun ortaya koyduğu eserlerden bir parça olan insanın Kendisinden geldiği varlığa karşı böyle bir tahakküm içerisine girmesinin tuhaflığına dikkat çeken müellif, insana hikmetini keşfettiği yerde aklını o hususta derinleştirmesini, kavrayamadığı alanda ise bunu aşikâr hale getirmemesini tavsiye eder¹⁰⁹.

İbnü'l-Cevzî, Cenâb-ı Hakk'ın evreni hikmet kanunu üzerine bina edip insanın bu hikmet nişanelerinden hareketle O'nun kudretinin yüceliğine, hikmetinin derinliğine ulaşır ve O'na boyun eğerken sonrasında aklın kavrayamadığı kimi ilahi fiillerde zihin karışıklığına düştüğünde o akla, ahiret hayatı ve yaratılış gayesi bildirilince onun sükûna kavuştuğunu söyler. Daha hayatının baharında yitip giden genci, ebeveyninin ellerinde ölüp onları üzüntüye boğan çocuğu, kişiye sıkıntıda başka bir şey vermeyip onu iyice elden ayaktan düşüren ve akli melekelelerini zayıf-

¹⁰⁷ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 64.

¹⁰⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medaricü's-salikin*, thk. Muhammed el-Mu'tasım-Billah el-Bağdadi (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, 1423/2003), 2: 449.

¹⁰⁹ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 144-145.

latan ihtiyarlığı, rızkı daralan hikmet sahibi mümine karşılık rahatı artan ahmak kafiri¹¹⁰, zengin kıt akıllıya karşılık, fakir akıllıyı¹¹¹, O'nun engellemeye kadir olduğu düşmanın musallat olduğu evliya'yı ve açlıkla baş başa kalan salih kulları bu meyanda sayar ve bu doğrultuda pek çok örneğin verilebileceğini belirtir¹¹². Aklın bunların sebeplerini bulmada sıkıntıya düştüğünü ve ellerinin boş kaldığını söyler. İşte böylesi durumlarda aklın hakîm olduğu bilgisine ulaştığı Yaratıcının bu tip fiillerindeki hikmete vakıf olamayınca, kendi eksikliğinin farkına varması ve aczini itiraf etmesi gerektiğini, böyle yapmakla üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmiş olacağını belirtir¹¹³. Kişinin kendisi gibi bir insandan sadır olan fiillerin şekli hususunda sakıncalar gördüğünde buna itiraz etmesinin güzel bir şey olduğunu, ancak zihinlerin hikmetini kavramaktan aciz olduğu hallerde cahil ve aciz olan insanın bir itiraza kalkışmasının delilik olduğunu ifade eder. Burada ahlaki manada sıkıntılı olan insanların O'na yönelik itiraz veya sitemlerinin bir değeri olmadığını, onların maksatlarına aykırı bir şey gördüklerinde hemen bu yola tevessül ettiklerini söyler¹¹⁴.

İbnü'l-Cevzî, kimilerinin Cenâb-ı Hakk'ın çoğu fiillerine sadece akıl penceresinden baktığını ve aynı fiil kuldân sadır olduğunda ona nisbet edeceği abesliği benzer şekilde O'na da izafe ettiğini, bunun ise küfür olduğunu belirtir. Bu konuda hataya düşen ilk varlığın ateşle toprak arasında bir mukayese yapıp ilki lehine bir sonuca ulaşan şeytan olduğunu, onun Cenâb-ı Hakk'ın hikmetini ayıplayan bir konuma düştüğünü¹¹⁵ ve kendisine bu neticeye ulaşmasında vasıta olarak kullandığı aklın O'nun tarafından bahşedildiği bilgisini unuttuğunu kaydeder¹¹⁶. Akıl, Allah'ın bir fiili iken bu gücün sahiplerinin O'na buradan hareketle yanlış bir dü-

¹¹⁰ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 45.

¹¹¹ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 265.

¹¹² İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 380.

¹¹³ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 45.

¹¹⁴ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 494.

¹¹⁵ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 475.

¹¹⁶ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 328.

şünce besleyemeyeceklerini söyler¹¹⁷. Kimi ilim mensupları ile halkın çoğunluğunun da bu hataya düştüğünü, kendisinin bu tip itiraza kalkışarak küfre düşen âlim ve cahil insanlar gördüğünü kaydeder¹¹⁸. Benzer şekilde İbn Kayyim de akılların ilahi hikmeti tam anlamıyla kavrama hususunda aciz olduğunu belirtir ve hayrıyla, şerriyle, kazasıyla, takdiriyle O'nun her şeyinde bir hikmet bulunduğunu ve asla bir abes işleme-yeceğini ifade eder¹¹⁹.

Aklın ilahi hikmeti sorgulaması konusunda oldukça duyarlı olan İbnü'l-Cevzî, bu işe girişenlere sürekli eleştiriler yöneltir. Aklın kullara bahşedilmiş büyük bir bağış olduğunu, akıllı olduklarını iddia edip Allah'ın hikmetine itirazda bulunan kimselerin, bu ilahi hikmeti sorgulayan akıllarının kendilerine nereden geldiğini unutmamaları gerektiğini sıkça hatırlatır. Onların bu tavırlarıyla kendilerine kemalat atfederken, O'nun bu eksiliğe razı olduğu anlamını barındıran bir mana ihsas ettiklerini söyler¹²⁰. Kendisinde kemal bulunmayan bir varlığın nasıl olup da insana kâmil bir zihin bahşettiğini soran müellif, o akli bağışlayanın elbette akıldan üstün olacağını, diğer bütün akılları tam bir hikmetle inşa eden Allah'ın bütün diğer hikmetleri kuşatacağını belirtir¹²¹. Allah'ın tüm fiillerindeki hikmeti kavramanın önünde iki engel olduğunu düşünen müellif, öncelikle O'nun pek çok hikmetini mahlûkatına kapadığını, ikinci olarak da insanın bütün ilahi hikmeti kavrama gücünden uzak olduğunu söyler. Bu konuda zanları doğrultusunda birtakım itirazlar geliştiren kimselerin kendilerini küfre götüren bu itirazlarından başka ellerinde bir şey kalmayacağını belirtir¹²².

İlahi hikmetin akılları aşan bir yapıda olduğunu ısrarla vurgulayan müellif, Hızır kıssasına atıf yaparak¹²³, kulun Allah ile olan ilişkisinin Hz.

¹¹⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhîş*, 137.

¹¹⁸ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 475.

¹¹⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medaricü's-salikin*, 1: 409.

¹²⁰ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 408.

¹²¹ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 273.

¹²² İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 339.

¹²³ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 427, 369.

Mûsâ'nın Hızır ile olan ilişkisi gibi olması gerektiğini, Cenâb-ı Hakk'ın fiilinde bilmediğimiz gizli bir yön olmasının önünde hiçbir engel olmadığını belirtir¹²⁴. Allah'tan, O'na teslimiyet gösteren, duracağı yeri bilen ve Yaraticısına itiraz etmeyen bir akıl ihsan etmesini ister¹²⁵. İbnü'l-Cevzî'nin, zahiren bir hikmet görülmeyen ilahi fiillerde insanları teslimiyete çağırın ifadeleri, onun üzerinde etkili olduğu belirtilen İbn Akîl tarafından da savunulur. O, bu meselede insanın bir azasını kesmek suretiyle onun hayatını kurtaran doktor örneğinden yararlanarak konunun anlaşılmasını sağlamaya çalışır¹²⁶.

Her şeye rağmen kulun ilahi fiillerdeki hikmeti öğrenme arzusundan geri kalmayacağını bilen İbnü'l-Cevzî bu meyanda tavsiyede bulunur ve aklın bu fiillerdeki hikmeti sorgulamaya kalktığında kendisine, daha ruhun hakikatini bilmediği ve her şeyin sahibi olan Allah'a itiraz etmesi gerektiği yönünde telkinde bulunmasını salık verir¹²⁷. Bu anlamda insanın, mahiyeti, cevheri ve ruh beden ilişkisine dair bilgisinin eksikliğini de gözler önüne seren müellif¹²⁸, böyle bir durumda ilahi hikmetin kendisinin mertebesini aştığını ve bilmediği yerde teslimiyet göstermesi gerektiğini anlamasını ister. Teslim olursa selamete erişeceğini¹²⁹, bu işin, bilen ve hikmet sahibi olan bir varlığın fiili olduğu ve mananın kendisine açık hale gelmediği yönünde bir itirafta bulunmasını söyler¹³⁰. Başka türlü Hz. Peygamber'in annesi ve amcası hakkındaki isteklerinin kabul edilmemesini, dünya elinin altındayken aılıktan kıvrınmasını, ilahi nusrere mazhar iken ashabının öldürülmesini izah etmenin mümkün olmayacağını söyler. İnsanın sadece O'nun zatına muttali olmaktan değil, fiillerini ta'lîl etmekten de uzak olduğunu, kendi durumu üzerinden O'nun

¹²⁴ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 274.

¹²⁵ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 275.

¹²⁶ İbn Akîl, *Kitâbü'l-Fünun*, 2: 668-669.

¹²⁷ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 370.

¹²⁸ İbnü'l-Cevzî, *Makâmât*, 352.

¹²⁹ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 370.

¹³⁰ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 274.

fiillerini anlayamayacağını, onları itirazsız bir şekilde kabulün doğru yol olduğunu belirtir¹³¹.

İbnü'l-Cevzî, bu konuyla alakalı olarak bir vesileyle kocakarı yolunun en emniyetli yol olduğu şeklindeki bir ifadeyi değerlendirirken bir boyutuyla kendi düşüncesinin de bu yönde olduğunu ima eder. Bu ifadenin gerekçesini izah ederken onların şeriat ilkelerinde durarak bunun üzerine ayrıca akıl yürütmeye gitmediklerini, böylece aklın anlamakta zorlanabileceği bir ilahi hikmeti kabul edip teslimiyet gösterdiklerini belirtir. Bunu izah sadedinde insanın Allah'ın verdiği nimetlere baktığında bunların eksiklikler ve acılar gibi durumları içerdiğini göreceğini, bunu iyice düşündüğünde ona bunları veren Allah'ın acılarıyla bezenmiş bir ihşanda bulunmaya kadir iken bunu yapmadığını fark edeceğini söyler. Sonrasında akli deliller ışığında Kendisinin cimrilikten ve insanları başlarına gelen felaketlerden koruyamamaktan münezzeh olduğunu tefekkür edince en iyi yolun teslimiyet gösterip daha fazla ileri gitmemek olduğu hususunu kavrayacağını kaydeder. Aslında mahlukatın kendisine erişen sıkıntılarda onların faydalara yönelip, zararlardan kaçma hasletlerinin önemli bir payı bulunduğunu, burada zikredilen bilgilere O'nun hikmet sahibi olduğu şeklindeki malumatı ekleseler, bunun kendilerini bir teslimiyete götüreceğini ve itirazsız bir şekilde hayatlarını sürdüreceklerini dile getirir¹³².

İbnü'l-Cevzî ilahi hikmetin sorgulanmasına karşı çıkarken bu hususta birtakım itirazlar getiren akım ve kişilere cevaplar vermekten de geri durmaz. Bu meyanda hayvanlara eza edilmesine cevaz vermesi örneğinde olduğu üzere şeriatın getirdiği kimi hükümlerde aklın nefret edeceği unsurların bulunduğu teziyle nübüvvet makamının gereksiz olduğuna hükmeden Berâhime'nin bu düşüncesine karşı çıkarken önce daha çok şeriatın son sözü söylediğine dikkat çeker. Bununla birlikte akli yoldan da cevap vermeye çalışır. Buna göre bir canlının diğerine verdiği elemenden aklın rahatsızlık duyacağını, ancak Allah'ın bu yönde verdiği bir hüküm

¹³¹ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 266.

¹³² İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 83-84.

bulduğunda aklın bir itiraz hakkı kalmayacağını söyler. Bunu izah sadedinde öncelikle aklın Yaratıcının hikmet sahibi olup bunda bir eksiklik bulunmadığı hususunu kavradığını, onun ilahi hikmetten şüpheye düştüğü ve kendisine kapalı kalan bir alanda bu bilgiye teslim olması ve böyle fer'î bir konuda o hükmün batıllığına karar vermemesi gerektiğini söyler¹³³. Bir müminin, Allah'ın abesle işigali olmayan hakîm bir varlık olduğu hususunu aklından çıkarmadığında zaten bu düşüncesinin onu itirazdan alıkoyacağını belirtir¹³⁴. Kaldı ki burada itiraz edilen bu mesele- nin bir hikmeti de olduğunu savunur ve onun akli izahına başlar. Canlı- ların cansızlardan, akıl sahibi olanların ise kendisine verilen teorik ve pratik akıl nedeniyle diğer canlılardan üstün olduğunu, onun bu zihni gücünü ve diğer kuvvetlerini sürdürmek için başka bir kaynağın yerini dolduramayacağı ete ihtiyacı bulunduğunu söyler. Güçlünün zayıfı yok etmesi hoş karşılanacak bir iş değilse de verilen hayvanın kesilmesi örne- ğinden hareketle bunda büyük bir fayda olduğunu kabul etmek gerekti- ğini belirtir. Hayvanın kendisinden daha kerim bir mahluk olan insan için yaratıldığını, kesilmeyecek olan hayvanların her tarafı kaplayan leş haline gelerek insanlara rahatsızlık vereceğini, bunun ise onların varlıklarını faydasız bir hale getireceğini söyler. Kesim esnasında hayvanların mutlaka bir acı çektiğinin de tam olarak bilinemeyeceğini savunan müel- lif, damarları hızlıca kesilen bir hayvanın bu acı hissini merkezi olan beyine ulaşmadan ölmesi söz konusu olduğu için bunu hissetmeyeceği yönünde görüş olduğunu ileri sürer¹³⁵.

İbnü'l-Cevzî, yine hikmetin sorgulanması olarak gördüğü bir iddiayı gündeme getirerek onu da cevaplandırır. Bu meyanda ebedi cehennem azabının, aklın kabul etmeyeceği fazladan bir intikam içerdiği ve bunun ne azap eden ne de azaba uğrayan kimse için bir mana ifade etmediği şeklindeki görüşe karşılık verir. Bir kısım mukaddimelerden sonra bu işin üzerinde tefekkür edilince hemen akla gelebilecek bazı sebepler ortaya

¹³³ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 66.

¹³⁴ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 474, 493.

¹³⁵ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 66.

konulabileceğini belirterek bunları saymaya başlar. Bu manada ebedi azabın makuliyetinin, ilahî tehditteki doğruluğun izharı, kâfirlerin düşmanları konumunda olan müminlerin kalbini ferahlatarak onlara yönelik nimetin tamamlanması ve azapları arttıkça küfürleri ile itirazlarının da çoğalmasına binaen o kâfirlere dönük azabın devamîyetinin sağlanması gibi gerekçeler üzerinden ortaya konulabileceğini belirtir¹³⁶.

İlahi hikmeti sorgulayan şahıslara örnek olarak İbnü'r-Râvendî (ö. 301/913-914?) ve Ebü'l-A'la el-Maarrî (ö. 449/1057) gibi zevâtın adını veren İbnü'l-Cevzî, Maarî'nin var etmeyi, bedeni belalara sürükleyen, yorgunluktan başka bir şey getirmeyen hikmetsiz bir iş olarak gördüğünü belirtir. "Biz gökyüzünü, yeryüzünü ve ikisi arasında bulunan şeyleri batıl olarak yaratmadık" (Sâd 38/27) ayetinden hareketle onun Allah'a hikmetsizlik izafe ettiğini düşündüğü bu görüşe cevap verir. İnsan için yaratılan şeylerin bile boşa yaratılmamışken, O'nun teklifine muhatap olan beşerin asla abes yere yaratıldığının iddia edilemeyeceğini söyler. Bu tip cehalet bildiren sözlerin olayların zahirine bakarak hüküm veren kimselerden de sadır olduğunu, aklın tek başına bütün hikmetleri kavrayacak konumda bulunmadığını ve anlaşılacak olsa yapılan o işin doğru olduğunun da farkına varılacağını belirtir. Hızır'ın muradını anlayan Hz. Mûsâ'nın sonradan gösterdiği teslimiyetin bu duruma örnek teşkil ettiğini kaydeder¹³⁷. Hz. Mûsâ'ya açık olmayan hikmetin pek çok alanda diğer insanlara hayli hayli kapalı olacağını belirtir¹³⁸.

Eza içeren bir fiilde nasıl hikmet bulunduğu yönündeki bir sorguya da cevap veren İbnü'l-Cevzî, yine buna ilahi hikmetin varlığının sabit olduğu, işin farkına varılmayan yerlerde teslimin gerektiği yolunda ifadeler kullanır. Genel anlamda güzellik barındıran şeylerin sevap, eziyet içeren şeylerin günah olduğunu ifade eden müellif, yaratılan bir şeyin zararlı olduğu düşünüldüğünde onun mutlaka bir fayda tazammun ettiğinin unutulmaması gerektiğini söyler. Hiçbir faydası olmadan sadece

¹³⁶ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 329-330.

¹³⁷ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 408-409.

¹³⁸ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 381.

zarar verdiği düşünülen akrebin varlığını bu hususa örnek olarak aktarır¹³⁹.

2.5. Akıl ve Taklid

İbnü'l-Cevzî'nin akıl ile bağlantılı olarak fikir beyan ettiği konulardan biri de taklid meselesidir. Konuyla ilgili orijinal görüşlerini daha çok *Telbîsü İblîs* ve *Saydu'l-hâtır* isimli eserlerinde dile getiren müellif, önce şeytanın insanları itikadi anlamda farklı yollardan ayarttığına dikkat çektikten sonra bunu taklid üzerinden izah eder. Onun kimilerini atalarını taklid etmek, kimilerini ise derinliğine inildiğinde içinden çıkılamayacak meselelere onları sokmak suretiyle aldattığını savunur. Bu ifadeleriyle iki tavrın da yanlışlığına işaret eden müellif, şeytanın ilk gruba, delillerin karışık olup taklidin selim bir yol olduğu yönünde telkinde bulunduğunu, onun verdiği bu vesveseyle pek çok insanı helaka sürüklediğini belirtir. Burada taklidin meşruiyeti ve övgüsü adına zikredilen gerekçenin aslında onu zemmeden bir yapıya sahip olduğunu savunan müellif bu hususu izah eder. Şayet deliller karışık ve işin doğrusu da kapalı ise asıl böyle bir alanda dalalete düşmemek için taklidi terk etmek gerekirken, aksine bu fikirden hareketle insanlara taklidin tavsiye edildiğini belirtir¹⁴⁰.

Taklid konusunda oldukça olumsuz ifadeler zikreden müellif bunu akli kullanmamak olarak niteleyen bazı değerlendirmeler de yapar. Mukallidin emniyetsiz bir yolda yürüdüğünü, bunun düşünmek ve tefekkür için yaratılan aklın fonksiyonunu işlevsiz hale getirmek anlamına geldiğini belirtir. Kendisine kandil verilmiş bir kimsenin bunu söndürüp de karanlık içerisinde yürümesinin çirkin olduğunu, çoğu kişinin mezhep imamlarına duydukları sevgiden ötürü onların sözlerine değil, kim olduklarına baktığını, bunun ise yanlış olduğunu savunur. Ancak onun burada kendisine menfi yaklaştığı taklidin inanç meselelerinde olduğu unutulmamalıdır. Nitekim inanç konularındaki delillerin açık olup akıl sahibine bunların gizli kalmayacağını söylerken, fıkhıta pek çok mesele

¹³⁹ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 425.

¹⁴⁰ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 79.

olduğu için sıradan insanların bunlara hâkim olamayacağını, bu yüzden uygun bir zat seçilerek onun taklid edilmesi gerektiğini belirtir¹⁴¹.

İbnü'l-Cevzî'nin inanç konusunda taklidi hoş görmeyen tavrı, kendisini kelamcılar hakkında olumsuz kanaat bildirmekten alıkoymaz. Meseleye şeytanın insanları aldatma vasıtalarının çokluğu zaviyesinden bakan müellif, şeytanın kimilerine taklidin güzelliği kimilerine ise kötülüğü yönünden yaklaştığını ifade ederek, bu doğrultuda taklidi çok kötü bir iş olarak gösterdiği kimi insanların bundan kurtulmak için kendilerini filozofların görüşlerini incelemeye adadıklarını belirtir. Mu'tezile'yi kastederek bu yoldan giden kelamcıların çoğunun şüphe çukuruna yuvarlanıp kendi itikatlarına hâlel getirdiklerini söyler¹⁴². Aslında o, nakli devre dışarı bırakan, en azından ikinci plana atan insanların taklitten kurtulmak adına akla kuşatamayacağı alanlarda dahi büyük bir paye biçmek şeklinde tezahür eden anlayışlarına tepki gösterir. Taklitten kurtulmak amacıyla elbette akli kullanmak gerekir, ama bu iş, şeriat ışığında yapılması gerekirken burada nakli dışarda bırakarak bütün alanların akla açık olduğunu düşünmek yanlıştır. Nitekim o, *Saydu'l-hâtır* adlı eserinde aklını kullananın selamette kalacağına dair açtığı bir bölümde, ilahi hikmet kelimesini kullanmamakla birlikte ona vurgu yapan bir kısım izahlar getirdikten sonra insanı maslahatını talep etmeyen yönelten aklın, ihtiyacını karşılama noktasında aşırılığa gitmesini doğru görmediğini belirtirken aynı hususu teyid etmektedir¹⁴³.

Konuyla ilgili bu görüşleri paylaşan İbnü'l-Cevzî, itikadi alanda hem taklidi hem de onun zıddı olan kelamcılarının yolunu yermesinden hareketle burada insanların kendilerini nasıl koruyacakları gibi bir sorunun ortaya atılabileceğini belirttikten sonra bu suale Selefiyye düşüncesi üzerinden cevap verir. İnsanların bu konuda Cenâb-ı Hakk'ın varlığını ve sıfatlarını ispat hususunda Hz. Peygamber ve ashabının izledikleri yolu takip etmeleri gerektiğini söyler. Bunu yaparken ayet ve hadislerde akta-

¹⁴¹ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 80.

¹⁴² İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 80-81.

¹⁴³ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 460-461.

rılanları farklı şekillerde tefsir etmemeye, idraki beşer kuvvetini aşan yerlere dalmamaya dikkat etmesi gerektiğini ilave eder. Kur'an'ın halkı meselesinde selefın herhangi bir tartışmaya girmediğini belirterek, onu kendisine dalınmaması gereken konuya bir nevi örnek gösterir¹⁴⁴.

İtikadi anlamdaki nazar ve tefekküre önem veren İbnü'l-Cevzî, insanların deliller yoluyla Yaratıcısına ulaşması gibi büyük bir iş için yaratıldığını savunur ve burada taklidin onun için yeterli olmayıp tüm gayretini bu işe harcaması gerektiğini hatırlatır¹⁴⁵. Kişinin nazar ve istidlal yoluyla aklını kullanmamasının ihmalkârlık ve ahmaklık olduğunu belirten müellif bunu daha çok kendisine ulaşılmaması durumunda kişiyi ebedi azaba düşür edecek alanlar için gündeme getirir. Bu konudaki tefekkür eksikliğini akıl azlığına ve düzgün düşünmemeye bağlar. Bu meyanda aklını kullanmada ihmalkârlık gösterdiğinde ebedi azaba mahkum olacak insanın bu işte gevşek davranmasının tuhaf olduğunu, sanatının yüksekliğini görüp de bir Yaratıcı olmadığını iddia eden kişinin düşüncesini anlaşılmaz bulduğunu kaydeder¹⁴⁶.

İbnü'l-Cevzî, kimi inanç sistemlerini de gittikleri taklid yolu üzerinden eleştirir. Bunlardan biri olan Cahiliyye müşriklerini hiçbir delile bakmaksızın sadece atalarını taklid üzerinden hareket ettiklerini ve şeytanın onları bu yoldan aldattığını belirtir¹⁴⁷. Yahudi ve Hıristiyanları da aynı şekilde atalarını ve âlimlerini taklid etmeleri nedeniyle helaka düşen inanç sistemleri arasında sayar¹⁴⁸. Onlardan akıllarını kullanmadan sadece taklid ile yetinen ve asıl makamında olan bu gücü ihmal eden kimsele-
rin kurtuluşa eremeyeceklerini söyler¹⁴⁹. Yine adetlere göre hareket eden halkın çoğunluk kesimini de şeytanın kandırdığı kimseler arasına katar. Bu insanların itikadi konularda atalarından gördüklerini taklid ettiklerini,

¹⁴⁴ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 86.

¹⁴⁵ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 304.

¹⁴⁶ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 449-450.

¹⁴⁷ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 60.

¹⁴⁸ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 79.

¹⁴⁹ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 373.

elli yaşına gelmiş bir adamın babasından gördüğü şeyin doğru mu yanlış mı olduğuna bakmadan onun gibi hareket ettiğini kaydeder. Bunu da bir helak nedeni olarak gösterir¹⁵⁰.

Bu konuda tecrübî bilgilerini de aktaran İbnü'l-Cevzî, bir delile göre değil, uzlaşılan hükme göre hareket eden, toplumunun adetlerini delil ittihaz edinen nice kimseler gördüğünü, bunun çok çirkin bir davranış olduğunu söyler. Yine Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi bir delile tutunup da onun ispat edeceği yol üzerinden gitmeyen kimselerle karşılaştığını, onların atalarını taklid üzere, gelen şariatların gerçek mi yalan mı olduğunu incelemeyen yaşayıp giden kimseler olduğunu kaydeder. Kimilerinin de bir ilahın varlığını ispat etmekle birlikte, onunla ilgili neyin caiz olup neyin olmadığını bilmediklerini ve ona çocuk nispet ettiklerini söyler. Bunların ne Yaraticının varlığını ispat ne O'nun için caiz olan şeyleri tespit ne de nübüvvetin sıhhatini idrak hususunda olayları doğru bir nazarla incelemeyerek amellerini zayi ettiklerini belirtir. Hayatını ibadet ve zühd ile geçirmekle birlikte batıl sözler üzerinden ilim tahsil edip işin hakikatini öğrenmeyen, yine bir delil ortaya koysa bile onun delalet ettiği şeyi anlamayan insanların aynı şekilde sıkıntılı bir durumda olduklarını söyler. Bu çerçevede zühdü yanlış bir şekilde dünyayı tamamen terk olarak algılayan ve bu uğurda kendilerine beşer takatının üstünde vazifeler yükleyen kişileri de eleştirerek bütün bunların maksadı ve gayeyi anlamaktaki zafiyetten kaynaklandığını savunur¹⁵¹.

Sonuç

Selefiyye'nin kısmen kelim metodunu benimsemiş önemli şahsiyetlerinden biri olan İbnü'l-Cevzî, diğer itikadi ve ahlaki konuların yanında çok sistemli olmamakla birlikte akıl meselesini de ele alıp incelemiştir. Aklı bir mütekellim gibi klasik bir bilgi kaynağı olarak ele almaktan ziyade, insanı ahlaki alanda tezyin eden bir güç olarak değerlendiren müellif, aklın mahiyetini ortaya koyarken pek çok tarif vermekle birlikte şahsi

¹⁵⁰ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 385.

¹⁵¹ İbnü'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır*, 211-212.

kanaatini bildirme cihetine gitmemiştir. Bununla birlikte onu bir garize olarak tanımlayan İbn Hanbel'in düşüncesine meylettiğini ihsas etmiştir. Bu konuda aktardığı bilgileri daha çok Gazzâlî'nin *İhyâ-u ulûmi'd-dîn* adlı eserinin ihtisarı mahiyetinde ortaya koyduğu için onun bu meseleye ciddi manada özgün bir katkı yaptığını ifade etmek zor gözükmemektedir. Bununla birlikte ilgili muhtasar eserinde bazı ilaveler ve çıkartmalar yaptığı göz önüne alındığında özellikle aklın çeşitleri meselesinde Gazzâlî'nin dile getirdiği görüşlere katıldığını ifade etmek mümkündür.

İbnü'l-Cevzî, aklın fonksiyonunu ve değerini genelde birlikte ele alarak, bu yolla ona kıymet katan özelliğin icra ettiği faaliyetlerden kaynaklandığını ihsas etmiştir. Aklın işlevini ve değerini hem dünyevi hem de uhrevi boyutuyla göstermeye çalışan müellif, bu meyanda onun insanı kendisine fayda verecek işlere yöneltilip, zarar verecek şeylerden korumasını ön plana almıştır. Dünyevi vecheden onun daha çok insanın hayatını kolaylaştırması üzerine odaklanırken, ahiret itibariyle insanın hevasını dizginlemedeki fonksiyonuna atıf yapmıştır. Allah'ın varlığı ve nebilerin doğruluğu bilgisine ulaşma hususunda akla önemli bir güç nisbet ederken bunu sebep müsebbep veya eser müeessir ilişkisi üzerinden ortaya koymaya çalışan müellif, şeytanın insanları aldatma vechelerinden biri olarak onların akıllarını kullanmamasını göstermesi itibariyle de onun işlevine ve değerine dikkat çekmiştir.

Akıl-nakil ilişkisini dile getirirken bunu hem ilkinin her şeyi çözme kabiliyeti bulunmaması itibariyle ikincisine ihtiyaç duyması, hem de onların kimi iyilik ve kötülükleri tespit ederek birincisine yönlendirme ikincisinden sakındırma hususunda ortak hareket etmesi vechesiyle ortaya koymuştur. Böylece bir yandan aklın tek başına yeterli bir güç olmayıp şeriatla desteklenmesi gerektiğini, ancak diğer yandan pek çok hususta onun nakli bilgileri teyid ettiğini ifade etmiştir. Allah'ın zatını, ilahi sıfatları ve kader gibi meseleleri aklın eksik kaldığı alanlar olarak gösteren müellif, onu kuşatamayacağı konularda devreye sokmanın ve hükümler vermenin insanları yanlış yollara sevk edeceğini savunmuştur. Bununla birlikte kişiyi sapkınlıktan koruma, hevaya göre hareket etmekten alı-

koyma ve iyiliğe sevk edip kötülükten uzak tutma gibi işlerde bu iki kaynağın birlikteliğine atıf yaparak birbirlerini desteklediklerini ihsas etmiştir.

İbnü'l-Cevzî'nin üzerinde belki de en fazla durduğu konulardan biri ise akıl-hikmet ilişkisi olmuştur. Müellif akıl-nakil münasebetinde çizdiği tabloya uygun olarak burada da aklın hikmetini çözemediği ilahi fiil ve emirlerde kişiyi şeriata uyup Allah'a teslim olmaya çağırmıştır. Bu teslimiyete dair zikrettiği temel gerekçe ise aklın evrende koyduğu düzen üzerinden O'nun hakîm olduğu bilgisine ulaşmış olmasıdır. Bu marifete vasıl olduktan sonra artık aklın acizliği ve Allah'ın kimi fiillerindeki hikmeti insana kapaması itibariyle ortaya çıkan zahiri birtakım sıkıntıların kaynağı hikmetsizlik değil, beşeri zafiyet olarak okunmalıdır. Aslında İbnü'l-Cevzî'nin bu doğrultuda dile getirdiği görüşlerini tamamen akli devre dışarı bırakan bir fikir olarak görmek doğru değildir. Zira akıl, genel anlamda ilahi hikmetin varlığını tespit etmekte, ancak daha sonra hayvan kesimi, bebeklerin ölümü ve ihtiyarlık gibi sebebini anlamakta zorlandığı yerde teslimiyet göstermektedir. Dolayısıyla insan aklı ve ilahi hikmet karşı karşıya gelince o aklın, hikmetini sorguladığı Zât tarafından bahşedildiği, ruh gibi varlığından emin olunan kuvveyi açıklayamaması hatıra getirilerek eksiklik ilahi fiile değil, bizzat aklın kendisine nispet edilmektedir. Müellif bu düşüncesini desteklemek için sıklıkla Hızır-Mûsâ kıssasına ve sebebini anlayamadığı yerde isyana kalkan şeytanın akıbetine atıf yapmıştır. Bu meselede insanlara teslimiyet çağrısı yapan müellif, farklı tavır sergileyerek ilahi emir ve fiilleri sorgular tarzda hareket eden düşüncelere cevap vermek amacıyla birtakım izahlar yapmaktan da geri durmamıştır. Vaiz kimliğinden ve âlimiyle cahiliyle insanların bu konuda zaafa düştüklerini düşündüğünden olsa gerek, meseleyle ilgili açıklamalarında zaman zaman tekrara düşmüştür.

İtikadi konularda sergilenen taklid tavrının da yanlışlığına dikkat çekmiş olan İbnü'l-Cevzî, pek çok mesele ihtiva etmesi itibariyle kuşatılması hayli zor olan fıkıh alanında bunu makul karşılamıştır. Taklide karşı çıkmasından dolayı ilk aşamada kelama sıcak baktığı akla gelebilecek

olan İbnü'l-Cevzî, Mu'tezile örneğinden hareketle bu yönetime de karşı çıkmış ve onu aklın kuşatamayacağı alanda dahi söz söyleme cüretkârlığı olarak değerlendirmiştir. Böylece ne akli devre dışarı bırakan ve sorgulamayı terk ettiren taklide ne de akla bütün ölçütleri belirleyebilecek bir güç atfeden anlayışa açık kapı bırakmadan dengeli bir tavrın savunuculuğunu yapmıştır.

Sonuç itibarıyla akli ilgilendiren meselelerde birbiriyle uyumlu bir görüş manzumesi ortaya koymuş olan İbnü'l-Cevzî, işlevi nedeniyle akla bir değer atfetmiş, Allah'ın varlığına onun temel ilkelerinden biri olan illiyet kanunu üzerinden ulaşılmamasını savunmuş, bu kabulü nedeniyle hikmeti de sebep-müsebbep ilişkisi üzerinden değerlendirmiş ve aklın hikmetini kavrayamadığı ilahi emir ve fiiller karşısındaki bocalamasını adeta onun illeti keşfedememesi üzerinden açıklamak suretiyle kendisini çelişkiden kurtarmıştır. Müellifin, akla verdiği değer hiçbir zaman onu naklin önüne geçirecek bir düşünceye sevk etmediği gibi, aklın aciz kaldığı meselelerin varlığını itirafından da kendisini alıkoymamıştır. Bu itirafın doğal bir uzantısı olarak pek çok konuda aklın nakle ihtiyaç duyduğunu savunmuş, yine bu düşüncesinden hareketle de ilahi hikmeti kavrayamadığı alanda ona, Allah'a teslimiyet göstermesini salık vermiştir.

Kaynakça

- Ferrâ, İbnü'l-Ferra Muhammed b. Hüseyin Ebû Ya'la. *Kitabu'l-Mu'temed fi usûli'd-din*. Thk. Vedî Zeydan Haddâd (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1974).
- Ferrâ, İbnü'l-Ferra. *el-Udde fi usûli'l-fikh*. Thk. Ahmed b. Ali Seyr Mübareki. 5 Cilt. Riyad: y.y., 1414/1993.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu ulumi'd-dîn*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1426/2005.
- Harrat, Kamil Muhammed. "Mukaddime". *Minhâcu'l-kâsûdîn ve müfidü's-sâdkîn*. Thk. Kamil Muhammed el-Harrat. 1: 5-12. Dımaşk: Dâru't-Tevfik, 1431/2010.
- Irakî, Zeynüddin. *el-Muğni an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrîci mâ fil-İhyâ mine'l-ahbâr*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1426/2005.
- İbn Akîl, Ebü'l-Vefa Ali b. Akil b. Muhammed el-Bağdadi. *Cüz'un fi'l-usûl (usûlü'd-din) mes'ebetü'l-Kur'ân*. Thk. Süleyman b. Abdullah el-Umeyr. Riyad: Mektebetü Dâri's-Selâm, 1413.

- İbn Akîl, Ebü'l-Vefa. *Kitâbü'l-Fünun: min mahtutat Paris el-vahide*. Thk. George Makdisî 2 Cilt. Demenhur: Mektebetu Leyyine, 1411/1991.
- İbn Akîl, Ebü'l-Vefa. *el-Vazih fi usuli'l-fikh*. Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yan ve enbâu ebnâi'z-zaman*. Thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1397/1977.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed İbn Ebû Bekir İbn Eyyûb. *Medaricü's-salikin*. Thk. Muhammed el-Mu'tasım-Billah el-Bağdadi. 3 Cilt. Beyrut: Dâru-l-Kütübü'l-Arabî, 1423/2003.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *Şifâü'l-alîl fi mesâili'l-kazâ ve'l-kader ve'l-hikme ve't-ta'lîl*. Nşr. ve tsh. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs en-Na'sânî. Kahire: Matbaa-tü'l-Hüseyniyeti'l-Misriyye, 1323.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed. *ez-Zeyl ala Tabakati'l-Hanabile*. Thk ve tlk. Abdurrahman b. Süleyman b. Muhammed el-Useymin. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 2005/1425.)
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. "Aşkümü mâ kıl fi'l-meşie ve'l-hikme ve'l-kazâ ve'l-kader ve't-ta'lîl ve butlânî'l-cebr ve't-ta'tîl". *Mecmûu'r-resâili'l-kübrâ li-İbn Teymiyye*. Tlk. Muhammed Reşid Rızâ. 5: 114-170. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1392/1972.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas. *Der'ü te'ârûzi'l-akl ve'n-nakl*. Thk. Muhammed Reşad Salim. 11 Cilt. Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1411/1991.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas. *Mecmûu fetâvâ*. Tertib: Abdurrahman Muhammed b. Kasım. 37 Cilt. Medine: Mücemmaü'l-Melik Fehd li-Tıbaati'l-Mushafi'ş-Şerif, 1425/2004.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî. "Acıbu'l-hutab". *Mecmûu resâili İbni'l-Cevzî*. Thk. Hilal Naci-Velid b. Ahmed el-Hüseyn. 93-134. Leeds: Mecelletü'l-Hikme, 1421/2000.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Ahbâru'l-ekziyâ*. İnâye: Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1424/2003.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-mugaffelîn*. Thk. Abdülemîr Mühenna. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Lübni, 1410/1990.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Ahkâmu'n-nisâ*. (Nedim Urhan, *İbnu'l-Cevzi ve 'Ahkâmu'n-nisa' Adlı Eseri* içinde yer alan metin. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1989.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Def'u şühbeti't-teşbih bi-ekeffi't-tenzih*. Thk. Seyyid Hasan b. Ali es-Sekkâf, Beyrut: Darü'l-İmam er-Ruvvas, 1428/2007.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *el-Karâmita*. Thk. Muhammed es-Sebbâg. Beyrut; Dımaşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1401/1981.

- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *el-Letâif*. Thk. Abdülkadir Ahmed Atâ. Kahire: Dârü't-Tibaati'l-Muhammediyye, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Makâmât*. Thk. Muhammed Nagaş. Kahire: Dâru Fevzâ, 1420/1980.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *el-Mevâiz ve'l-mecâlis*, Thk. Muhammed İbrahim Sünbül. Tanta: Dârü's-Sahabe li't-Türas, 1411/1990.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Minhâcu'l-kâsîdîn ve müfîdü's-sâdikîn*, Thk. Kamil Muhammed el-Harrat. 3 Cilt. Dimaşk: Dârü't-Tevfik, 1431/2010.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *el-Misbahu'l-mudi' fi hilafeti'l-mustazî*. Beyrut: Şirketü'l-Matbuat li't-Tevzi ve'n-Neşr, 2000.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *el-Müdhiş*. Tlk. Mervân Kabbânî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Ruûsü'l-kavârîr*. Thk. Muhammed Nebîl Sünbül. Tanta: Dârü's-Sahabe li't-Türas, 1410/1990.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Saydu'l-hâtr*. Thk. Abdülkadir Muhammed Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *es-Sebat inde'l-memat*. Thk. Abdullah el-Leysi el-Ensârî. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1406/1986.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *et-Tebşira*. Thk. Mustafa Abdülvâhid, 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Telbisü İblîs*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Tenbihü'n-nâimi'l-ğumr alâ mevâsimi'l-umr*. Tanta: Dârü's-Sahabe li't-Türas, 1411/1991.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *et-Tezkire fi'l-va'z*. Thk. Ahmed Abdülvehhab Füteyh. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1406/1986.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *et-Tıbbu'r-rûhânî*. Thk. Ebû Hacer Muhammed Saîd b. Besyuni Zağlul. Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, 1406/1986.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. "el-Yevâkî", *Mecmûu resâili İbni'l-Cevzî*. Thk. Hilal Naci-Velid b. Ahmed el-Hüseyn. 25-90. Leeds: Mecelletü'l-Hikme, 1421/2000.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Zâdu'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1423/2002.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Zemmu'l-hevâ*. Thk. Halid Abdüllatif es-Seb'a el-Alemî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1418/1998.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Gayetü'n-nihaye fi tabakati'l-kurra*. Nşr. Gotthelf Bergstraesser. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1437/2006.
- İbnü'l-İmad, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbari men zeheb*. Thk. Abdülkadir Arnaut-Mahmûd Arnaut. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1406/1986.

- İbnü'l-Vezir, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Murtaza el-Yemânî. *Îsârü'l-hak 'ale'l-halk fi reddi'l-hilâfât 'alâ mezâhibi'l-hak min usûli't-tevhîd*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- Kılıçarslan, Mehmet. *Zâdu'l-Mesîr Bağlamında İbnu'l-Cevzî'nin Tefsir Metodu*. Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2016.
- Muhasibî, Haris b. Esed. "Mâiyyetü'l-akl", *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'ân*. Thk. Hüseyin Kuvvetli. 1: 193-260. [Beyrut]: Dârü'l-Fikr, 1391/1971.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülkavi. *et-Tekmile li-vefeyati'n-nekale*. Thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1984.
- Özerverli, M. Sait. "Selefiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 399-402. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Yavuz, Yusuf Şevki-Avcı, Casim. "İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 543-549. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Zehebi, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. İnyay: Hassan Abdülmennan. 3 Cilt. Amman: Beytü'l-Efkari'd-Devliyye, 2004.

